

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальних
і гуманітарних дисциплін

_____ Тетяна ЧУБІНА
(підпис)

« _____ » _____ 2025 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з організації індивідуальної роботи з дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

циклу загальної обов'язкової підготовки
для здобувачів вищої освіти

за першим (бакалаврським) рівнем

у галузі знань К «Безпека та оборона»

спеціальності К8 «Пожежна безпека»

за освітньо-професійною програмою «Пожежна безпека»,

спеціальності К10 «Цивільна безпека»

за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист», за освітньо-
професійною програмою «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та
вибухових робіт»

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2025 р.

Вороновська Л.Г., Харламов М.І. Методичні рекомендації з організації індивідуальної роботи з дисципліни «Філософія» циклу загальної обов'язкової підготовки для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем у галузі знань К «Безпека та оборона» спеціальності К8 «Пожежна безпека» за освітньо-професійною програмою «Пожежна безпека», спеціальності К10 «Цивільна безпека» за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист», за освітньо-професійною програмою «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» / Л.Г. Вороновська, М.І. Харламов. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. 39 с.

Методичні рекомендації з організації індивідуальної роботи з дисципліни «Філософія» націлені на формування у здобувачів вищої освіти навичок самостійного здобуття нових знань у галузі філософії, що передбачає ознайомлення з досягненнями світової філософської і наукової думки, аналіз основних методологічних і світоглядних проблем сучасної філософської науки, оцінку глобальних тенденцій еволюції наукової картини світу, оволодіння системою цінностей наукового співтовариства.

Методичні рекомендації містять загальні положення з організації індивідуальної роботи, відомості про основні її форми, критерії та засоби оцінювання успішності виконання, тематичний план та обсяг дисципліни, орієнтовні завдання, глосарій та список рекомендованих джерел до курсу.

© НУЦЗ України, 2025

ВСТУП

Метою вивчення дисципліни «Філософія» є формування в майбутнього фахівця світоглядної культури, чітких знань щодо сутності філософії, її структури, усвідомлення об'єктивної й суб'єктивної реальності, розкриття основного змісту пізнавальної діяльності, оволодіння системою філософських категорій, типологією філософських систем, розуміння філософського вчення про розвиток і законів діалектики, практичного способу людського буття в природному та соціальному культурному просторі, визначення мети і цінності людської життєдіяльності в суспільстві, характеристика людського буття в соціальному культурному просторі; формування у студентів навички *самостійної роботи та відповідального навчання* на засадах академічної доброчесності та з урахуванням недопущення корупції в освітньому середовищі.

Складовими елементами загальновизнаної мети є:

- *навчальна* – набуття знань про категорії, функції, напрями та наукові школи філософії права, про філософію права як особливу систему правових знань, що впливає на соціально-правові зв'язки і відносини, способи організації правової відповідальності, закономірності функціонування і розвитку правових систем, а також з основними методами аналізу права та його головних принципів та підходів до його розвитку і функціонування.
- *розвиваюча* – ознайомлення студентів із процесами формування системи права, законами функціонування і розвитку права та його основних категорій, ознайомлення з філософськими та історичними уявленнями про основні проблеми права та правової реальності й підходами.
- *виховна* – сформувати у здобувачів правову культуру, правосвідомість, вміння критично мислити, аналізувати соціально-правову та політико-правову реальність.

Відповідно до освітньо-професійної програми «Пожежна безпека», «Цивільний захист», «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» вивчення навчальної дисципліни має забезпечити:

- досягнення здобувачами вищої освіти таких результатів навчання:

Програмні результати навчання	ПРН
Володіти культурою мислення, технологією освоєння соціального досвіду.	ПРН02
Аналізувати суспільні явища й процеси на рівні, необхідному для професійної діяльності, знати нормативно-правові засади забезпечення цивільного захисту, охорони праці, питання нормативного регулювання забезпечення заходів у сфері цивільного захисту та техногенної безпеки об'єктів і територій	ПРН03

- формування у здобувачів вищої освіти наступних компетентностей:

Програмні компетентності (загальні та професійні)	ЗК, ПК
Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу	K03

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ З ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Запровадження модульної системи організації навчального процесу призводить до скорочення аудиторного навантаження здобувачів і зростання обсягу індивідуальної роботи. У зв'язку з цим одне з основних завдань навчального процесу сьогодення – навчити здобувачів працювати самостійно та індивідуально. Виконання самостійних індивідуальних завдань допомагає здобувачам поетапно включитися в навчальну, а згодом у наукову роботу, що сприяє формуванню творчих здібностей і творчого ставлення до своєї професії. Навчити учитися – це значить розвинути здатності і потреби

до самостійної творчості, повсякденної і планомірної роботи над підручниками, навчальними посібниками, періодичною літературою, активної участі в науковій праці.

Основними рисами навчальної та науково-творчої діяльності, необхідними для успішної роботи фахівця, є самостійність, організованість, творчий підхід, дисциплінованість, креативність.

Методичні рекомендації з індивідуальної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» пропонуються здобувачам вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти в галузі знань К «Безпека та оборона» спеціальності К8 «Пожежна безпека» за освітньо-професійною програмою «Пожежна безпека», спеціальності К10 «Цивільна безпека» за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист», за освітньо-професійною програмою «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» ***(22 годин лекцій; 24 годин семінарських занять; 44 годин індивідуальної та самостійної роботи).***

ОСНОВНІ ФОРМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Конспектування лекцій

Роль конспекту лекцій суто навчальна: він дає змогу зафіксувати основні поняття і положення, а отже відтворити їх, наприклад, при написанні реферату або підготовці до іспиту. Конспект потрібно складати як огляд, що містить основні положення лекції без подробиць і другорядних деталей. Конспект носить індивідуалізований характер: він розрахований на самого автора і тому може виявитися малозрозумілим для інших.

Для того, щоб здійснювати цей вид роботи, у кожному конкретному випадку необхідно грамотно вирішити наступні завдання:

- ✓ Зорієнтуватися в загальній композиції лекції (уміти визначити основні положення).
- ✓ Побачити логіко значеннєву канву повідомлення, зрозуміти систему викладу інформації в цілому, а також розвитку кожної окремої думки.
- ✓ Виявити «ключові» думки, тобто основні значеннєві віхи, на які «нанизаний» зміст.
- ✓ Визначити інформацію, що деталізує основні положення.
- ✓ Лаконічно сформулювати основну інформацію, не переносити її у конспект цілком і дослівно.

Будь-який навчальний текст містить основну і допоміжну інформацію. Основна інформація має найбільш істотне значення для розкриття змісту теми або питання. До неї належать: визначення наукових понять, формулювання законів, теоретичних принципів тощо. Призначення допоміжної інформації – допомогти здобувачеві краще засвоїти матеріал.

Зміст конспектування – переробка основної інформації з метою її узагальнення і скорочення. Узагальнити – означає представити її у більш загальній, схематичній формі: визначень, висновків, окремих заголовків, викладу основних результатів тощо. Основна інформація на лекції записується як можна повніше і становить опорний конспект. Допоміжна, як правило, опускається за винятком, якщо здобувачу неповністю зрозумілі основні положення.

Основними вимогами до конспекту є наочність записів і таке їх розташування, що давало б можливість усвідомити логічні зв'язки й ієрархію понять. Обсяг рукописного конспекту має становити одну четверту лекційних матеріалів, повно відображати їх зміст. Конспект містить: лекційну тему, план лекції, бібліографічні джерела, власне конспект матеріалу. Бажано виокремлення основних положень і визначень.

При написанні конспекту рекомендовано сторінки зошита поділити навпіл вертикальною рисою. В лівій частині сторінки пишуть конспект лекції, а в правій – письмово фіксується інформація з додаткових джерел у вигляді стислого викладення основного змісту якого-небудь тексту. Результат конспектування – запис, що дає змогу негайно або через деякий час з потрібною повнотою відновити отриману інформацію.

Додаткова інформація може бути надана у вигляді тез – коротко сформульованих основних думок, положення досліджуваного матеріалу. Тези лаконічно виражають суть прочитаного, дають можливість розкрити зміст. Під час формулювання тез корисно виписати сторінки тексту, що найбільш чітко відображають основну думку автора.

Рационально використовувати різні способи конспектування для запису того самого матеріалу. Такий спосіб отримав назву «комбінованого конспекту». При цьому використовуються кілька або всі способи. Саме «комбінований конспект» є ознакою високого рівня підготовки здобувача.

Форма звітності – рукописний конспект лекційних матеріалів.

Повторення матеріалу з курсу

Повторення – процес відновлення в пам'яті раніше отриманих знань на новому, більш високому рівні. Важливою формою повторення є систематизація знань здобувачів, яка проводиться після вивчення тем і розділів курсу, при цьому матеріал повторюється на вищому рівні, під новим кутом зору.

Мета повторення матеріалу:

- запобігання прогалинам у знаннях здобувачів;
- активізація знань, необхідних для вивчення нового матеріалу;
- розвиток пам'яті і мислення;
- формування узагальнених знань;
- встановлення співвідношення між подібними поняттями, поглиблене вивчення положень, понять із споріднених навчальних курсів;

Застосовуються такі форми повторення:

- робота з конспектом лекцій і матеріалами відповідної теми підручника;
- робота над навчальною або науковою літературою;
- розв'язування комбінованих завдань, тестів, творчих завдань.

Реферат

Реферат – письмова робота обсягом 10–18 друкованих сторінок, яку здобувач виконує впродовж терміну від одного тижня до місяця. Реферат – це короткий, точний виклад сутності питання, теми на основі одного або кількох посібників, монографій чи інших першоджерел. Реферат містить основні фактичні дані і висновки з розглянутого питання. Крім стислого викладу вивченої літератури, він вимагає від здобувача аргументованого власного погляду з цього питання. Тему реферату може запропонувати викладач або сам здобувач, але за узгодженням з викладачем.

Реферат має містити аргументи, міркування, порівняння. Матеріал подається не стільки в розвитку, скільки у формі констатації або опису. Зміст літературних джерел викладається об'єктивно. Якщо в первинному документі головна думка сформульована недостатньо чітко, у рефераті вона повинна бути конкретизована і виділена. Функції реферату: інформативна (ознайомлювальна); пошукова; довідкова; сигнальна; індикативна; комунікативна.

Структура реферату. Титульна сторінка заповнюється за єдиною формою. За нею на окремій сторінці друкується зміст, в якому зазначені назви всіх розділів (пунктів плану) реферату і номери сторінок, що вказують початок цих розділів. Після змісту йде вступ, обсягом 1–2 сторінки. Основна частина реферату складається з розділів і містить осмислений і логічний виклад основних положень і ідей, презентованих у літературі. У тексті обов'язкові посилання на першоджерела. Якщо цитується або використовується неординарна думка, ідея, висновок, наводяться фактичний матеріал, таблиці, схеми, ілюстрації, обов'язкове посилання на автора цього матеріалу.

Висновок містить підсумки основної частини, де зазначається, як виконані завдання і досягнуті цілі, сформульовані у вступі.

У списку літератури вказується реально використана для реферату література. Список складається відповідно до правил бібліографічного опису.

Етапи роботи над рефератом можна умовно поділити на три. Перший починається з пошуку джерел. На цьому етапі необхідно згадати, як працювати з енциклопедіями й енциклопедичними словниками, із систематичними й алфавітними каталогами бібліотек, як оформляти список літератури.

Залежно від результатів ознайомлювального читання вибирається подальший спосіб роботи з джерелом. Якщо для розв'язання поставлених питань потрібне вивчення деяких фрагментів тексту, використовується метод вибіркового читання. Обрані фрагменти або весь текст (якщо він цілком стосується теми) вимагають вдумливого, неквапливого читання з проробленням матеріалу. Таке читання припускає виділення: 1) головного в тексті; 2) основних аргументів; 3) висновків. Особливу увагу варто

звернути на аргументацію.

Необхідно також проаналізувати, які з тверджень автора носять проблематичний, гіпотетичний характері визначити нерозв'язані питання. Підготовчий етап роботи завершується підготовкою конспектів, що фіксують основні тези й аргументи. Написання реферату передбачає розкриття теми.

Всі тексти поділяються на тексти-констатації і тексти-міркування. Текст-констатація містить результати ознайомлення з предметом і фіксує сталі і безсумнівні судження. У текстах-міркуваннях одні думки впливають з інших, деякі ставляться під сумнів, дається оцінка, висувуються різні припущення.

Виклад матеріалу в тексті підкоряється визначеному плану – розумовій схемі, що дозволяє контролювати порядок розташування частин тексту.

Висновок містить короткий і стислий виклад отриманих результатів, що є відповіддю на головне питання реферату.

Словник визначень

Словник визначень спрямований на розширення знань лекційного матеріалу та формування навичок тлумачення понять предметної галузі.

Завдання роботи: написання визначень основних понять, використаних у лекційних матеріалах. Форма звітності: список визначень понять.

Визначення можна формулювати самостійно або брати з і словників і енциклопедій, або скористатися готовим глосарієм, запропонованим викладачем.

Словник визначень подавати у рукописному вигляді.

Підготовка огляду наукової проблеми

Цільове призначення:

- інформаційне забезпечення навчально-наукових цільових завдань;
- оцінювання найважливіших досягнень і тенденцій розвитку в основних галузях науки і техніки;
- характеристика розвитку окремих напрямів наукового знання.

Основу кожного огляду становлять вступна, аналітична частини і висновки, після чого за необхідності можуть бути подані рекомендації.

У вступі обґрунтовується доцільність огляду; характеризується його тема і коло розглянутих питань; зазначається цільове призначення; визначається хронологічний період, охоплюваний оглядом; обґрунтовується вибір і дається характеристика використаних джерел (за видами документів, їхнім змістом, повнотою охоплення тощо); пояснюються підходи до аналізу і синтезу інформації; іноді привертається увага на композиційні, стилістичні і термінологічні особливості.

В основній частині огляду – аналітичній – міститься матеріал, що комплексно у взаємозв'язку і єдності характеризує досягнутий рівень, основні тенденції, напрями і перспективи розвитку предмета огляду. Коло питань, їх зміст визначається предметом огляду, зокрема, аналізуються погляди учених, тенденції розвитку нових наукових напрямів. Зміст огляду, його висновки і рекомендації повинні служити обґрунтуванню цілей, викладених у вступі.

Висновок повинен стисло відображати всі етапи розв'язання поставленої мети. У ньому наводяться кількісні і якісні оцінювання результатів, зазначаються достоїнства методів вирішення завдань.

Список використаної літератури складається з переліку літературних джерел, що були використані при роботі і на які мають посилання в тексті.

Підготовка доповіді

Підготовка доповіді розширює пізнавальні інтереси, привчає практично мислити. До підготовки доповіді можуть залучатися кілька здобувачів, між якими розподіляються окремі питання.

Перший крок у підготовці доповіді – окреслити мету та завдання виступу, визначити коло питань за запропонованою темою. Другий крок –добір допоміжної інформації. Висвітлені питання треба обґрунтувати новими дослідженнями та науковими публікаціями. Отриману інформацію слід організувати в певні категорії, надати їй чіткості, визначити та сформулювати основні положення проблеми. У доповіді треба дотримуватися таких вимог:

- теоретична обґрунтованість;
- опора на фактичний матеріал;
- наведення переконливих прикладів, власне бачення проблеми.

Підготовка есе

Есе як вид письмової навчальної роботи представляє собою вид письмової самостійної роботи здобувача, а саме: як твір-міркування невеликого обсягу з вільною композицією, що виражає індивідуальні міркування здобувача з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми.

Есе – самостійна творча робота із запропонованої викладачем теми або переліку тем для самостійного вибору здобувачами та виконується як позааудиторна робота. Есе передбачає вираження здобувачем своєї точки зору, особистої суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає можливість нестандартного (творчого), оригінального висвітлення матеріалу. Це також вільний стиль з можливими елементами імпровізації. Характерною особливістю есе є його «адресність»: есе спрямоване на підготовленого читача. Тим самим така «адресність» дозволяє здобувачу зосередити увагу на розкритті нового змісту.

Наукові тези на конференцію

Тези – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Вони містять матеріали, положення, категорії, які автор вперше вводить у науковий обіг. Обсяг тез становить, як правило, 2–3 сторінки друкованого тексту через 1–1,5 інтервали. Можливий і інший обсяг, якщо його визначають організатори конференції або семінару, на яких автор збирається виступати з доповіддю чи повідомленням. Конкретні вимоги щодо оформлення тез наукових доповідей місяться у інформаційних матеріалах конференцій.

Стаття

Наукова стаття – є одним із видів публікацій, в якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються окремі питання з теми дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, що робить поданий матеріал надбанням фахівців. Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5 – 0,7 др. арк.). Рукопис статті повинен мати повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотації, список використаної літератури.

ОЦІНЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Оцінювання індивідуальної роботи здобувачів включає поточний і підсумковий контроль знань та вмінь здобувача освіти.

Оцінювання індивідуальної роботи під час поточного контролю знань, вмінь та навичок є органічною частиною освітнього процесу, який здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувача освіти з кожної теми змістового модуля «Філософія».

Критеріями оцінювання знань з індивідуальної роботи є:

- високий понятійний рівень;
- осмисленість, глибина та повнота висвітлення питання;
- логічність та послідовність;
- доведення та аналіз теорій, концепцій, вчення;
- самостійність та критичність мислення;
- впевненість в правоті своїх суджень та володіння методиками доказу;
- вміння виділяти головне;
- вміння застосовувати міжпредметну та внутрішню предметну інтеграцію;
- вміння робити висновки, або вказувати на перспективу розвитку ідеї або проблеми;
- стилістично грамотна державна мова.

Оцінювання індивідуальної роботи здобувачів освіти, яка передбачена в тематичному плані дисципліни поряд з аудиторною роботою, здійснюється під час поточного контролю теми на відповідному аудиторному занятті згідно до критеріїв оцінювання.

Виставлення балів за індивідуальну роботу під час поточного контролю обов'язково супроводжується оцінювальними судженнями. Бали додаються до балів, які отримав здобувач під час поточного контролю, але не більше ніж кількість балів з оцінювання окремої теми заняття.

Бали нараховуються здобувачу лише за умов успішного виконання завдання з урахуванням критеріїв рейтингової оцінки (відповідність змісту виконаної роботи поставленому завданню та повнота його розкриття; відповідність оформлення завдання; захист індивідуальної роботи: змістовність та глибина доповіді, повнота та логічність відповідей на запитання під час захисту).

Під час вивчення навчальної дисципліни «Філософія» оцінювання індивідуальної роботи здобувачів здійснюється за шкалою від 0 до 10 балів (окрім тез доповідей і наукової статті) та залежить від якості виконаного завдання:

9 – 10 балів – робота виконана у повному обсязі із чітким дотриманням визначеної структури. Робота містить ґрунтовний аналіз, висновки та рекомендації з порушеної проблеми;

6 – 8 балів – отримують здобувачі, які повністю виконали завдання з самостійної роботи за виключенням деяких елементів. У повній мірі розкрили порушену проблематику, належним чином оформили завдання із самостійної роботи та змістовно і логічно його представили, відповіли на усі поставлені запитання;

3 – 5 бали – отримують здобувачі, які виконали завдання з самостійної роботи. Частково розкрили порушену проблематику, належним чином оформили завдання із самостійної роботи та представили його, відповіли на поставлені запитання із незначними помилками;

1 – 2 бали – отримують здобувачі, які виконали завдання з самостійної роботи на рівні окремих фрагментів, оформили завдання із самостійної роботи та представили його, відповіли на поставлені запитання із суттєвими помилками;

0 балів – отримують здобувачі, які не виконали завдання або у роботі яких виявлено факти академічної недобросовісності.

При підготовці та опублікуванні тез доповіді чи наукової статті за проблематикою навчальної дисципліни; зайняті призового місця на Всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт чи предметних олімпіадах здобувачу може додатково нараховуватися до 20 заохочувальних балів:

20 балів – отримують здобувачі, які зайняли I призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;

18 балів – отримують здобувачі, які зайняли II призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;

16 балів – отримують здобувачі, які зайняли III призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;

14 балів – отримують здобувачі, які зайняли I призове місце на Студентській предметній олімпіаді;

12 балів – отримують здобувачі, які зайняли II призове місце на Студентській предметній олімпіаді;

10 балів – отримують здобувачі, які зайняли III призове місце на Студентській предметній олімпіаді;

8 балів – отримують здобувачі, які підготували та опублікували статтю у фаховому науковому виданні;

6 балів – отримують здобувачі, які підготували та опублікували статтю у науковому виданні;

4 балів – отримують здобувачі, які підготували та опублікували тези доповіді на міжнародній науково-практичній конференції;

3 балів – отримують здобувачі, які підготували та опублікували тези доповіді на Всеукраїнській науково-практичній конференції;

2 бали – отримують здобувачі, які підготували та опублікували тези доповіді на вузівській науково-практичній конференції.

ТЕМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. СУТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ, ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Тема 1.1. Філософія, її походження і місце в історії культури.

Соціально-культурні передумови виникнення філософії. Філософія і світогляд. Історичні типи світогляду та його особливості. Взаємозв'язок і розвиток міфології, релігії та філософії. Зародження філософської думки. Ідея мудрості. Предмет філософії. Основне коло філософських питань: світ і людина, сутність і зміст людського існування. Специфіка філософського усвідомлення світу. Методи філософії. «Основне питання філософії» як філософська проблема. Соціальна спрямованість філософського знання. Місце і роль філософії у сучасному суспільному житті. Головні функції філософії. Сутність загальнолюдських цінностей у філософії. Людина як найвища цінність. Філософське обґрунтування гуманізму. Головні напрями філософії.

Тема 1.2. Філософія Давнього Сходу.

Особливості східної і західної парадигм (моделей) філософування. Історичні, соціально-політичні передумови та духовні джерела давньоіндійської філософії. Ортодоксальні (класичні) та неортодоксальні (некласичні) філософські школи давньоіндійської філософії. Конфуціанство та даосизм як основні школи давньокитайської філософії.

Тема 1.3. Антична філософія.

Історичні етапи розвитку античної філософії. Основні риси античної філософії; об'єктивізм, універсалізм, інтелектуалізм, фіналізм. Від хаосу до космосу.

Натурфілософський характер досократичної філософії, її універсалістські орієнтації (Мілетська школа, Геракліт, Піфагореїзм). Криза унітарних засад мислення (Елейська школа). Пліуралістична тенденція філософського освоєння світу (Емпедокл, Анаксагор, Демокріт). Класична еллінська філософія (софісти, Сократ, Платон, сократичні школи, Аристотель). Проблема буття, людини та суспільства в античній філософії. Антропоцентризм грецької просвіти. Антична діалектика. Філософія еллінізму (епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм). Філософія давнього Риму (М.Цицерон, Л.Кар). Давньоримський стоїцизм (Л.Сенека, Марк Аврелій).

Тема 1.4. Філософія середньовічного суспільства. Світоглядна революція Відродження. Особливості середньовічного світогляду: креаціонізм. Духовна орієнтація середньовічної парадигми західноєвропейської філософії. Апологетика (західна і східна). Релігійний характер філософської думки. Діалог філософсько-теологічних концепцій стосовно розв'язання питання про співвідношення віри і розуму між Тертуліаном і Августином, Ф.Аквінським і Д.Скотом. Християнський неоплатонізм (Плотін, Ямвліх, Прокл). Схоластика і екзистенційно-містична традиція середньовічної філософії. Суперечка про природу загальних понять: реалізм і номіналізм. Гуманістичний характер філософії епохи Відродження. Реформація. Пантеїстичний характер натурфілософії епохи Відродження (М.Коперник, Дж.Бруно, М.Кузанський). Геліоцентризм і вчення про нескінченність Всесвіту (Г.Галілей). Суспільно-політичні погляди Н.Макіявеллі. Соціально-утопічне мислення (Т.Мор, Т.Кампанела). Філософські засади Реформації (М.Лютер, Ж.Кальвін).

Тема 1.5. Філософія Нового часу та Просвітництва. Культурно-історичні передумови західноєвропейської філософії Нового часу (XVII - XVIII ст.). Наукова революція XVI - XVII ст. (І.Ньютон та її вплив на новочасну філософію. Проблема методу пізнання в новочасній філософії (Ф.Бекон, Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.Лейбніц). Контроверзні напрями розвитку новочасної філософії: раціоналізм і емпіризм, матеріалізм і ідеалізм, натуралізм (об'єктивізм) і суб'єктивізм, раціоналізм і ірраціоналізм. Створення механістичної картини світу. Поняття субстанції. Філософія просвітництва (Ш.Монтеск'є, Вольтер, Ж.Ж.Русо). Французький матеріалізм XVIII ст. (Ж.Ламетрі, П.Гольбах, К.Гельвецій). Антипросвітницький ідейний рух: романтизм.

Тема 1.6. Німецька класична філософія.

Фундатори німецької класичної філософії, її ідейні джерела та культурно-історичні передумови. Особливість нового типу філософування у царині гносеології та онтології. Переосмислення місця суб'єкта. Критична філософія Канта; сутність «коперніковського» перевороту у філософії. Вчення про два світи: світ ноуменів і феноменів. Пізнавальні здатності людині (чуттєвість, свідомість, розум). Розмежування науки і метафізики. Теоретичний і практичний розум. Етичний категоричний імператив.

Суб'єктивний ідеалізм Й.Фіхте. Структура фіхтеанського ідеалізму. Об'єктивний ідеалізм Ф.Шеллінга. Натурфілософія Шеллінга. Система об'єктивного ідеалізму Г.Гегеля. Тріадний принцип розвитку абсолютної ідеї. Принцип тотожності буття і мислення (Наука логіки). Вчення про категорії. Закони діалектики. Філософія духу. Гегелівська філософія історії. Суперечність між методом і системою філософії Гегеля.

Філософський антропологізм Л.Фойєрбаха. Філософія марксизму (К.Маркс, Ф.Енгельс): на зламі класичної і некласичної філософії.

Тема 1.7. Західна філософія кінця XIX – початку XX ст. Сучасна світова філософія. Поняття сучасності (модерну) у філософії. Криза «новочасної» («новоевропейської») філософії. Неокантіанство (Г.Коген, Е.Касієр, Г.Рікерт), неогегель'янство (Дж.Ройс, Б.Кроче, Ж.Іполіт) й неотомізм (Ю.Бохенський, Ж.Марітен, Е.Жільсон, Т. де Шарден) як спроби модернізації новочасної філософії.

Історичні етапи розвитку позитивізму: перший позитивізм (О.Конт), «другий позитивізм» — емпіріокритицизм (Е.Мах, Р.Авенаріус), «третій позитивізм» — неопозитивізм та його етапи розвитку: логічний позитивізм (Віденський гурток

(А.Тарський, Р.Карнап), семантичний («лінгвістичний») позитивізм (Л.Вітгенштайн) та «постпозитивізм» (К.Попер). Аналітична філософія (Б.Расел, Дж.Мур). Феноменологія (Е.Гусерль).

Прагматистсько-діяльнісний поворот у філософії (Ч.Пірс, В.Джемс). Філософія пізнання і мови: структуралізм (К.Леві-Строс, М.Фуко, Ж.Лакан), герменевтика (Г.Гадамер). Неомарксизм ХХ ст., Франкфуртська школа (М.Горкгаймер, Т.Адорно, Ю.Габермас).

Напрями філософського ірраціоналізму: екзистенціальна філософія (С.К'єкегор) та її головні напрями: «фундаментальна онтологія» (М.Гайдегер), німецький екзистенціалізм (К.Ясперс), французький екзистенціалізм (Ж.-П.Сартр, «філософія абсурду» А.Камю), феноменологія (Е.Гусерль), філософія життя, персоналізм (Е.Мун'є), психоаналіз (З.Фройд, К.Юнг), інтуїтивізм (А.Бергсон).

Розмивання класичних світоглядних ціннісних засад у філософії постмодерну: деконструкція метафізики (Ж.Деріда), критика гранднаративів модерну (Ж.-Ф.Ліотар), підризу владі мовних матриць (Р.Барт).

Тема 1.8. Вітчизняна філософія.

Джерела української філософської культури. Особливості типу української філософської парадигми. Міфоепічний світогляд проукраїнського етносу (ІХ — ХІ ст.).

Становлення християнського світогляду на Русі. Двовір'я. Початки філософії в культурі Київської Русі Х—ХІІ ст. (Іларіон Київський, Кирило Філософ, Клим Смолятич „Бджола”).

Становлення християнського неоплатонізму ХІV—ХІVІ ст. (агіографія, ісихазм, ареопагітизм). Братські школи. Острозький культурний центр. Українські полемісти (Іван Вишенський). Києво-Могилянський колегіум (1632-1701). Розвиток філософії українського духу в Києво-Могилянській академії (1701 - 1818).

Г.Сковорода — родоначальник української класичної філософії. Українське просвітництво. Філософія культури українського бароко. Український романтизм (М.Гоголь, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко та ін.). Академічна філософія в Україні: філософія серця П.Юркевича. Філософія української національної ідеї в кінці ХІХ—початку ХХ ст. (М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський, Д.Донцов, В.Липинський). Філософія мови О.Потебні. Філософія української діаспори (Д.Чижевський, І.Лисяк-Рудницький, І.Мірчук).

Українське філософське відродження 60-х років ХХ ст. (П.Копнін). Місце філософії у відродженні духовної культури українського народу.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. ГАЛУЗІ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Тема 2.1. Проблеми буття та свідомості.

Актуальність філософії буття. Сутність і основні проблеми буття. Буття і суще (онтологічне і онтичне). Основні категорії онтології: субстанція, простір, час, кількість, якість. Буття людини. Суспільне й індивідуальне буття людини. Форми життєвого світу людини: природний світ (довкілля, універсум артефактів), соціальний світ (соціум, етнос, держава), духовний світ (мораль, мистецтво, релігія, філософія).

Ідеальний і матеріальний модуси буття. Форми існування матерії. Свідомість як відображення буття. Структура свідомості. Форми свідомості. Відображення та його рівні. Свідомість і психіка. Свідомість і мова. Буття і субстанція.

Типи онтології: реалізм (матеріалізм), спіритуалізм (ідеалізм), монізм, плюралізм. Діалектичні закони розвитку буття. Проблема єдності світу. Онтологія і теологія. Ідея Бога.

Тема 2.2. Філософське вчення про цінності (аксіологія). Пізнання як специфічна форма ставлення людини до світу. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Форми (чуттєве та раціональне) та рівні пізнання (емпіричний та теоретичний). Єдність чуттєвого і раціонального в пізнавальному процесі та його різновиди: повсякденно-практичне, ігрове, міфологічне, релігійне, художньо-образне, філософське, наукове.

Пізнання і творчість. Фантазія і продуктивне уявлення. Творчість і інтуїція. Пояснення й розуміння. Раціональне пізнання і практика. Пізнання і знання. Проблеми істини. Істина монологічна (наукова, «епістема») і поліфонічна (філософська, «алетейя»). Критерії істини. Істина і цінність. Істина і мудрість. Рівні знання: віра (гносеологічна віра - believe і релігійна віра - faith), гадка («дока»), дискурсивне («епістемне») знання, «софійне» знання (мудрість). Класична концепція істини та її альтернативи в сучасній філософії: когерентна, прагматична, конвенціоналізм, прагматизм, логічний позитивізм, дискурсивна.

Тема 2.3. Логіка та методологія наукового пізнання. Мислення як ідеальний процес відображення дійсності свідомістю. Предмет логіки як філософської науки про форми та закони мислення. Основні форми логічного мислення: поняття, судження, умовивід. Логічна помилка та її різновиди. Основні формально-логічні закони.

Логіка поняття. Логічні операції з поняттями (обмеження та узагальнення понять, визначення понять, поділ понять) та їх правила.

Логіка судження (висловлювання). Види суджень: прості і складні судження. Логічна структура суджень. Об'єднана кількісно-якісна характеристика простих категоричних суджень. Види складних суджень. Поняття формалізації. Відношення між судженнями: «логічний квадрат».

Логіка умовиводу. Види умовиводів: дедукція, індукція, традукція. Силогістика. Простий категоричний силізм, його правила, фігури і модуси. Ентимема. Полісилізм. Умовиводи із складних суджень-засновків. Логіка доведення і спростування. Способи і правила прямого і непрямого (аналогічного) доведення і спростування.

Методичні вказівки до виконання індивідуальних самостійних робіт.

1. Загальні вимоги.

Індивідуальна самостійна робота має форму реферату, тобто передбачає виклад змісту існуючих концепцій та фактичної інформації з питання, позначеного відповідною темою. Тому характер викладу має поєднувати елементи наукового соціологічного аналізу та літературного стилю. Індивідуальна самостійна робота оздоблюється планом, який дозволяє не лише скласти уявлення про головні частини викладу, але й організувати накопичення теоретичного матеріалу. Всі джерела, що використовуються в процесі написання контрольної роботи, мають бути перелічені в алфавітному порядку наприкінці її, оформлені з дотриманням бібліографічних нормативів. Обсяг роботи дорівнює 17 - 20 машинописним сторінкам, вона повинна бути набрана на комп'ютері (полуторний міжрядковий інтервал, береги сторінки: верхній, лівий, нижній — 2,5 см, правий — 1,5 см) і зброшурована або підшита у пластикову папку.

2. Вказівки до опрацювання теми індивідуальної самостійної роботи.

План роботи складається з основних розділів і підрозділів. Основні розділи - вступ, головна частина і висновки - мають свої функціональні особливості. У вступі необхідно розкрити специфіку даної теми, підстави її вибору (якщо вільний вибір теми узгоджено з керівником-консультантом), актуальність питань, що розглядаються в роботі. Головна частина містить теоретичні положення і факти, які висвітлюють основний зміст контрольного питання. Вона має поділятися за більш конкретними питаннями, що

складають основне. Кожен з підрозділів включає теоретичні факти, аргументацію та висновки, які слугують матеріалом для більш узагальненого резюме, що становить зміст заключного розділу. Така схема роботи передбачає раціональний вибір алгоритму її планування, оскільки в процесі опрацювання спеціальної літератури слухач постає перед значною кількістю концепцій, положень, фактів, що їх необхідно узгодити між собою, проаналізувати, систематично викласти. Подібні алгоритми при опрацюванні тем, які належать до різних розділів дисципліни, будуть неоднаковими. При роботі над індивідуальною роботою порадимо процедури фіксації головних фактів за такими аспектами:

-збору теоретичних положень зі спеціальної літератури;

-їх систематизації відповідно до ступеня узагальнення ними фактів і більш конкретних положень;

-розташування матеріалу за розділами роботи (фактаж, систематизований за тематикою, складатиме основну частину, а взяті зі філософської літератури та інтерпретовані і узагальнені автором висновки будуть застосовані у заключній).

Адже кожна з тем, пропонованих для контрольних робіт, узагальнює досить об'ємне питання. Робота над ними вимагає знайомства з великим обсягом спеціальної літератури. Індивідуальна самостійна робота за жанром передбачає новизну теоретичних положень і створення його тексту потребує чималих самостійних узагальнень матеріалу.

Зразок плану індивідуальної роботи.

План.

Вступ.

- 1.Філософська інтерпретація запропонованої теми.
- 2.Характеристика досліджуваного феномену в історичній ретроспективі.
- 3.Соціокультурний зміст трактування феномену дослідження.
4. Характеристика основний напрямів подальшого вивчення та застосування.

Висновки

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ (РЕФЕРАТИВ):

1. Поняття світогляду та його історичні типи.
2. Докласична антична філософія: головні школи та проблеми.
3. Натурфілософія і сучасна наука.
4. Філософія Сократа: проблема людини та діалогічної природи філософського знання.
5. Ідеальна держава Платона й сучасні теорії держави: набутки і втрати.
6. Соціально-політичне вчення Аристотеля.
7. Філософська система Ф. Аквінського.
8. Августин Блаженний – засновник християнської антропології.
9. Віра і знання: проблеми розмежування.
10. Гуманізм і проблема людської індивідуальності у філософії Відродження.
11. Суспільно-правовий ідеал Просвітництва. Просвітницька трактовка людини та держави.
12. Наукова революція XVI –XVII ст.: проблеми і набутки.

13. Концепція нової науки Ф. Бекона.
14. Емпіризм: сутність та проблеми.
15. Діалектика як тип світогляду у філософії Гегеля.
16. Філософська культура Київської Русі.
17. Філософські ідеї діячів Острозького культурно-освітнього центру.
18. Антропологічний характер філософії Г. Сковороди.
19. Українські філософи XIX століття про людину і суспільство.
20. Філософія серця П. Юркевича.
21. Філософські ідеї в класичному психоаналізі З. Фрейда.
22. Проблема свободи у філософії екзистенціалізму.
23. Система позитивної філософії О. Конта.
24. «Філософія абсурду» А. Камю.
25. Цінності буття в антропології М. Шелера.
26. Уявлення про людину та суспільство у філософії постмодернізму.
27. Концепція соціуму в постмодернізмі.
28. Проблема раціонального та ірраціонального в західній філософії XIX ст.
29. Києво-Могилянська академія, її вплив на філософську думку українського та інших народів. (Ф. Прокопович, І. Гізель, П. Могила).
30. Філософія в Київському та Харківському університетах.
31. Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки.
32. Філософські ідеї в українській культурі на поч. XX ст.
33. Філософський аспект походження людини. Походження людини: необхідність чи випадковість.
34. Найвищі моральні цінності людини. "Золоте правило" моралі.
35. Глобальні проблеми XXI ст. та головні суспільно-політичні процеси. Проблема «ціни» прогресу.
36. Людина в постіндустріальному суспільстві.
37. Використання цифрових технологій державою в реалізації її функцій.
38. Філософія війни. Збройна агресія Російської Федерації проти України.
39. Інформаційна безпека в умовах війни.

ПЕРЕЛІК ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ:

1. Антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха.
2. Антропоцентричний та гуманістичний характер філософії епохи Відродження.
3. Атомістичний матеріалізм Левкіпа-Демокріта.
4. Буття людини як світоглядна проблема.
5. Взаємозв'язок права і справедливості.
6. Вчення Платона про державу і право.
7. Генеза предмету філософії в історичному розвитку.
8. Діалектика демократії, влади і свободи.
9. Діалектика і метафізика як основні філософські методи.
10. Діалектика та її історичні типи.
11. Діалектика як система, її основні принципи, закони і категорії.
12. Досократівська доба Античної філософії (мілетська школа, Піфагор, Геракліт, елейська школа).
13. Емпіризм філософії Ф.Бекона. Проблема пошуку нового методу пізнання.
14. Загальна характеристика основних законів діалектики.
15. Загальна характеристика основних напрямів сучасної західної філософії.
16. Значення вивчення філософії для працівників правоохоронних органів.
17. Ідеалізм, його специфіка та види.

18. Історичні типи світогляду, їх особливості.
19. Історичні типи філософії: основні ідеї і принципи.
20. Лінія Платона та лінія Демокріта в античній філософії.
21. Людиномірність і поліфонічність предмету філософії.
22. Матерія як філософська категорія.
23. Методологічне значення філософії для юридичних наук.
24. Монізм та дуалізм.
25. Мораль і право як форми суспільної свідомості, їх співвідношення.
26. Натурфілософські погляди Дж. Бруно, Г.Галілея.
27. Наука в системі духовної культури.
28. Необхідність, випадковість, свобода.
29. Неотомізм – релігійна філософія ХХ ст.
30. Номіналізм і реалізм в середньовічній філософії.
31. Основне питання філософії, його зміст і структура.
32. Основні етапи розвитку філософії середньовіччя: апологетика, патристика і схоластика.
33. Основні категорії діалектики (загальна характеристика).
34. Основні методи наукового пізнання.
35. Основні принципи пізнавального процесу.
36. Основні форми руху матерії, їх співвідношення.
37. Особливості класичної доби Античної філософії: софісти, Сократ, Платон, Арістотель.
38. Особливості ленінізму, сталінізму, неомарксизму як основних шкіл марксистської філософії.
39. Особливості німецької класичної філософії.
40. Особливості трактування людини, права і держави у середньовічній філософії.
41. Особливості філософії давніх греків. Цілісність світогляду і синкретичний характер знань.
42. Особливості філософської гносеології як теорії пізнання світу.
43. Пантеїстичний характер натурфілософії Дж. Бруно та М.Кузанського.
44. Позитивізм, його основні напрями та сциєнтичний характер.
45. Політика і право як форми суспільної свідомості, їх співвідношення.
46. Поняття «закон» в філософії та юридичних науках.
47. Поняття «категоричного морального імперативу» у філософії І.Канта.
48. Поняття буття в філософії. Основні форми буття, їх співвідношення.
49. Поняття духовного життя суспільства.
50. Поняття несвідомого в психоаналізі З.Фрейда.
51. Поняття суспільного прогресу, його основні критерії.
52. Право в системі культури.
53. Право як міра свободи особи. Стиль мислення і особливості філософії права Г.В.Ф.Гегеля.
54. Право як об'єкт соціально-філософського аналізу.
55. Право, свобода, демократія.
56. Предмет філософії права.
57. Предметно-практичний характер свідомості людини.
58. Принцип географічного детермінізму та розподілу влад в філософії Ш.Монтеск'є.
59. Проблема відчуження в марксизмі. Шляхи його подолання за Марксом.
60. Проблема істини в філософії. Її основні характеристики.
61. Проблема істини у філософії. Критерій істини.
62. Проблема свідомості у філософії. Суспільна та індивідуальна свідомість.

63. Проблема свободи і вибору в екзистенціалізмі.
64. Проблема сенсу життя людини в філософії.
65. Проблема цінностей у філософії.
66. Простір і час як атрибути існування матерії.
67. Протилежність діалектики і метафізики, схоластики, догматизму, еkleктики.
68. Раціоналізм та емпіризм як визначальні напрямки філософії Нового часу.
69. Раціоналізм та ірраціоналізм у філософії ХХ ст.
70. Раціоналізм філософії Р.Декарта.
71. Роль права в процесі становлення і розвитку цивілізацій.
72. Світогляд, його структура та функції.
73. Система абсолютного ідеалізму в філософії Г. Гегеля.
74. Соціально-правові погляди філософів епохи Просвітництва (Вольтер, Руссо, Дідро, Гельвецій, Гольбах).
75. Соціально-філософські погляди Арістотеля.
76. Специфіка міфології як історичного типу світогляду.
77. Специфіка моралі як форми суспільної свідомості.
78. Специфіка політичної форми суспільної свідомості.
79. Специфіка права як форми суспільної свідомості.
80. Специфіка релігії як світогляду.
81. Специфіка філософії як теоретичного світогляду.
82. Специфіка філософського світобачення. Основні функції філософії.
83. Співвідношення політики, релігії і моралі в філософії Н.Макіавеллі.
84. Співвідношення предмету філософії та предмету юридичних наук.
85. Співвідношення філософії і релігії як форм суспільної свідомості.
86. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до розуміння розвитку людського суспільства.
87. Стихійна діалектика як метод пізнання в філософії Сократа.
88. Структура свідомості. Свідомість і самосвідомість.
89. Структура світогляду. Світовідчуття, світорозуміння та світосприйняття.
90. Сутність і структура суспільної свідомості.
91. Теорія суспільного договору Ж.-Ж. Руссо.
92. Теоцентризм як основний принцип філософії середньовіччя.
93. Філософія Г. Сковороди.
94. Філософія Києво-Могилянської академії (XVI-XVIII ст.).
95. Філософія марксизму: діалектичний та історичний матеріалізм.
96. Філософія українського романтизму (М.В.Гоголь).
97. Філософія Ф.Аквінського.
98. Філософія як особлива форма суспільної свідомості. Предмет філософії.
99. Філософська герменевтика. Проблема розуміння законів в сучасній юриспруденції.
100. Філософське поняття культури. Культура як світ людини.
101. Філософсько-світоглядні погляди представників українського національного руху (Т.Шевченко, М.Костомаров, М.Грушевський).
102. Філософсько-соціологічні погляди представників українського демократичного руху (І.Франко, Леся Українка, П.Грабовський, М.Коцюбинський).
103. Форми суспільної свідомості. Поняття ідеології, її роль у суспільстві.
104. Цивілізація як конкретно-історичне буття культури.

ГЛОСАРІЙ

[А](#)[Б](#)[В](#)[Г](#)[Д](#)[Е](#)[Є](#)[Ж](#)[З](#)[И](#)[І](#)[Й](#)[К](#)[Л](#)[М](#)[Н](#)[О](#)[П](#)[Р](#)[С](#)[Т](#)[У](#)[Ф](#)[Х](#)[Ц](#)[Ч](#)[Ш](#)[Щ](#)[Ь](#)[Ю](#)[Я](#)

Абсолютна ідея - засадниче поняття в філософії Гегеля, яке має декілька значень: 1) як завершальна ланка логічного процесу - єдність "ідеї пізнання" (теоретичної ідеї) та "ідеї блага" (практичної ідеї); і в цьому розумінні вона має раціональний зміст, оскільки поєднання теорії і практики дає найбільш досконале і повне (абсолютне) знання; 2) як синтез гранично загальних, а тому абсолютних протилежностей - мислення і буття, суб'єктивного і об'єктивного; 3) як основа всієї існуючої дійсності, всього світу, природи і людини; це значення відбиває ідеалістичний аспект вчення Гегеля; 4) як зміст абсолютного знання, або розуму, які становлять сутність абсолютного духу.

Агностицизм – (від грец. непізнаний) – філософський напрям у теорії пізнання, який заперечує можливість повного або часткового пізнання сутності речей, закономірностей розвитку й пізнання істини.

Антиномія - протиріччя між двома висловлюваннями про один і той самий об'єкт, що мають логічно рівноправне обґрунтування, тобто можна однаково успішно довести і тезу, і антитезу. Згідно з І. Кантом, теоретичний розум впадає в антиномічність, коли він функціонує як чистий розум і намагається за допомогою категорій розсудку пізнати те, що не дається нам через чуттєвість (Бога, безсмертну душу, світ в цілому і свободу). Термін виник в Античності, коли ще не існувало поняття закону природи, але воно розроблялось в політико - юридичних аспектах (напр., у творі Платона "Закони"). Тому первісний зміст був юридичний: суперечність між двома законами або внутрішня суперечливість одного закону. В такому значенні його вживали Плутарх, Августин та ін.

Античність – у широкому розумінні слова – стародавня епоха, у вузькому і найбільш уживаному значенні – греко-римська стародавня епоха (історія і культура Стародавніх Греції та Риму).

Антропологізм – філософський напрямок, який розглядає поняття "людина" в якості базової категорії, що лежить в основі системи уявлень про буття, природу, суспільство, природу, культуру, свободу, Бога та ін.

Антропогенез – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, початкового розвитку її усвідомленої діяльності, мови, а також суспільних відносин.

Антропологія – наука про походження, поведінку, фізичний, соціальний і культурний розвиток людини.

Антропоцентризм – світоглядна настанова, що передбачає розуміння людини як центру і вищої кінцевої мети світобудови.

Архетипи – це культурні першообрази, які виражають уявлення про людину, її місце в світі та суспільстві; це нормативно-ціннісні орієнтації, які формують зразки життєдіяльності людей, що проросли через багатовікові пласти історії та культурних трансформацій і зберегли своє значення та сенс у нормативно-ціннісному просторі сучасної культури та є способом його передачі та збереження.

Аскетизм (від грец. вправа, подвиг) – моральний принцип, сутність якого полягає у відмові життєвих благ, придушенні природних бажань з метою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу.

Боротьба протилежностей - тип універсального зв'язку, змістом якого є творча активність, породжена напругою протистояння протилежностей у предметах і явищах.

Відчуження — філософська категорія, що визначає процес і результат перетворення діяльності людини на незалежну, чужу, пануючу над людьми силу. У Г. Гегеля поняття відчуження характеризує перший етап розвитку Абсолютної ідеї — перехід її в своє інобуття (природу), в результаті чого втрачається первинна сутність Абсолютної ідеї. У К. Маркса поняття відчуження є процес перетворення продуктів трудової діяльності людей на незалежну від їхньої волі і планів силу, ворожу по відношенню до самих виробників. Поняття відчуження вказує на те, що існування людини є несправжнім, відокремленим від її сутності.

Віра – особливе ставлення до реальних або уявних об’єктів (явищ), коли їх істинність приймається без теоретичного й практичного доведень.

Випадковість - це філософська категорія, що відображає зовнішні (породжені зовнішніми, побічними причинами), нестійкі, одиничні зв’язки і відношення елементів буття, що за певних умов можуть виникати, а можуть і не виникати.

Виробництво – процес, за допомогою якого люди, використовуючи речовини і сили природи та власні сили й здібності, цілеспрямовано створюють матеріальні й духовні цінності, здатні задовольняти їхні життєві потреби.

Гіпотеза наукова – це форма наукового пізнання, за допомогою якої формулюється один із можливих варіантів вирішення проблеми, істинність та адекватність якого ще не доведена

Гріховність – релігійний термін, що означає природну неповноцінність людського буття, його внутрішню ущербність, що виявляється у відмові від духовної єдності з Богом і виборі зла.

Глобальні проблеми – сучасні проблеми, від розв’язання яких залежить подальша доля людства і навіть його виживання. До глобальних проблем належать, наприклад, такі, як відвернення світової термоядерної війни, стрімке зростання населення планети, забруднення природного середовища та ін. Поняття глобальних проблем було сформульовано і вперше проаналізоване науковцями під егідою Римського клубу (1968р.). **Глобальні проблеми** - такі проблеми, що виникли внаслідок суттєвого зростання можливостей людського впливу на природу: у XX ст. масштаби людських дій стали дорівнювати масштабам планетних природних процесів, але ці дії досить часто руйнують природу, ставлячи під загрозу саме людське існування на планеті.

Гуманізм – це світоглядний і моральний принцип, який у широкому філософському значенні постає концепцією людського буття і заснований на ній системі світогляду, що стверджує цінність людського існування, гідності, права і свободи кожного людського індивіда, обґрунтовує можливості розвитку людини як роду і як індивіда; це провідний принцип, який пронизує усі галузі права і визначає усі норми моралі. У сучасному суспільстві Г. набуває цілком буденного практичного змісту, скільки виникають “типові” задачі гуманізації екології, економіки, політики, гуманітаризації культури, науки, освіти. Оскільки різні соціальні системи змушені співпрацювати у вирішенні загальних, глобальних, проблем, виникає необхідність вироблення узгоджених уявлень про права, гідність і свободу людини; ці уявлення досить абстрактні (оскільки не мають входити в протиріччя зі специфічними культурними стандартами), але вони досить конкретні, щоб на їх основі виробляти норми, які включають “людський вимір” у міжнародне співробітництво. У такий спосіб виникають концепції “загальнолюдських цінностей”, “якості життя”, “людських якостей” тощо, що відповідають цій задачі.

У добу Відродження під Г. розумілося світське, нецерковне ідейне наповнення процесу становлення особистості, що брало за основу науки, названі пізніше *гуманітарними*. Діячів епохи Відродження називають *гуманістами*.

Дегуманізація – термін, яким позначаються уявлення про втрату суспільством духовних і моральних цінностей, байдужість, інертність, відмову від прагнення до справедливості, зменшення уваги до особистості та індивідуальності особи.

Діалектика – (від грец. веду бесіду, розмірковую) – філософська методологія, учення про універсальні закони розвитку й руху природи, суспільства, пізнання; метод пізнання дійсності в її розвитку, суперечності, цілісності; об’єктивний процес розвитку явищ у всій повноті їх форм і притаманних йому суперечностей.

Діалектичне заперечення – це подолання старого, що віджило, і заважає розвитку, із збереженням всього позитивного, здатного розвиватися.

Дійсність - це філософська категорія, яка відображає реалізовану можливість, наявність, актуальність буття в конкретний момент часу і конкретному місці простору (тобто предмет, процес, явище як результат реалізованих можливостей).

Догмат (від грец. закон, правило, постанова) – в середньовічній філософії означає головне положення того чи іншого віровчення, яке приймається без доказів (як безперечна істина).

Догматизм – надмірне наголошування на цінності та незмінності певних знань, ідей та принципів. **Досвід** - це зафіксований у формі відчуттів, чуттєвих образів, уявлень, знань, умінь або навичок результат переживання суб'єктом взаємодії з об'єктом, який може бути використаний для подальшого ефективного освоєння світу

Детермінізм (в пер. з лат. - визначаю, обмежую) - філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа і способи існування. Детермінізм відповідає на питання, чому виникає річ, чим вона породжена, чим визначається її існування і чому вона змінюється і зникає, у що перетворюється.

Діяльність - форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу. Діяльності притаманні - трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність опредметнення та розпредметнення певних смислів, що задають параметри її здійснення. Для людської діяльності характерний вибір можливостей та відповідно - прийняття рішень.

Духовна культура - частина культури, до складу якої входять мистецтво, релігія, філософія (іноді також відносять і фундаментальну науку). Поняття «духовна культура» генетично пов'язане з гегелівським поняттям *абсолютного духу*, який є самопізнанням *абсолютної ідеї* в царинах мистецтва, релігії, філософії. В межах марксистської традиції духовна культура - надбудова і відображення матеріальної культури, вона має лише відносну самостійність. В концепціях, які виростають з філософії історії *Шпенглера*, де культура протиставляється цивілізації як духовне матеріально-технічному, духовна культура є синонімом культури взагалі.

Духовне життя – це досить широке поняття, яке містить у собі багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей. Це сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їх виробництва, розповсюдження, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини.

Духовне виробництво – це формування духовних потреб людей, насамперед виробництво суспільної свідомості.

Духовність - категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його. Творчі можливості людини як духовної істоти говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності.

Емпіризм - філософський напрям, протилежний раціоналізмові, вважає чуттєвий досвід єдиним джерелом і критерієм вірогідного знання. Сильний бік емпіризму полягає в орієнтації на ретельний аналіз чуттєвості та її ролі у пізнанні. Досвід розглядається передусім як чуттєве пізнання, що виникає через взаємодію органів чуття із зовнішніми речами (зовнішній досвід), хоча більшість філософів - прибічників емпіризму - визнають важливість і досвіду внутрішнього, тобто усвідомлення душевних станів суб'єкта пізнання в акті інтроспекції (рефлексії). Близькі до емпіризму, але не тотожні йому, два напрями у філософії: прагматизм і логічний емпіризм. Незважаючи на те, що обидва напрями ґрунтуються на емпіризмі, вони мають також власні, відмінні від нього філософські підходи. Елементи філософії емпіризму, зокрема емпіричні пояснення процесу формування понять, пронизують всю історію філософської думки. Але як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у культурі Нового часу.

Енциклопедисти – французькі просвітники, які на чолі з Д.Дідро та Ж.Д'Аламбером брали участь у створенні “Енциклопедії, або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел” (1751-1780, 35 томів), яка охопила весь наявний на той час обсяг

знань у галузі природничих, технічних та суспільних наук. **Е.** ставили за мету дати освіту якнайширшим верствам населення, “просвітити” всіх щодо того, яким має бути “істинне” людське суспільство, побудоване на ідеях віри в необмежені властивості людського розуму, рівності всіх людей перед правом, “царства розуму” – ідеального державного утворення, де не буде війн, лихоліття, хвороб, голоду...

Епістемологія – філософсько-методологічна дисципліна, у якій досліджується знання як таке, його будова, структура, функціонування і розвиток.

Есхатологія – філософсько-релігійні уявлення про долю світу і людини, про конечність існування світу.

Етика (з гр. *ethos* - звичай, характер) - галузь філософського знання, наука про сутність і закономірності розвитку моралі, її ролі в житті суспільства та людини; найзагальніша нормативна наука, яку ще називають *практичною філософією*; інтелектуальна традиція. Основну сутнісну проблему **Е.** складає питання: як у поведінці людини співвідносяться один з одним загальний і приватний (особистісний) інтерес. Вирішити цю проблему, виходячи з індивідуалістичної, незалежної позиції особи, неможливо. Потрібно звертатися до чогось, що знаходиться безпосередньо поза межами особи і має загальнозначимий, імперативний (наказовий) й узгоджувальний індивідуальні інтереси в загальному характер. Цим феноменом щодо даної проблеми може виступати лише *мораль*. Акумулюючи моральний досвід, етичне мислення систематизує й організовує його, створює раціональні шаблони поведінки людини, формує адекватний вибір вчинку в конкретних ситуаціях, співвідношення мети і засобів у практичній діяльності.

Етногенез – історичний процес походження народів від їх зародження до формування цілісних етносоціальних організмів та їх специфічних етнокультурних систем (етнографічні, мовні та антропологічні особливості).

Етнос – грецьке *ethnos* – народ, плем'я – стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

Етноцентризм – поняття, що відображає тенденцію розглядати норми та цінності власної культури як основу для оцінки і вироблення судження про інші культури.

Етос – грецьке *ethos* – первісне значення: місце сумісного проживання, дім, людське житло, звірине лігво, пташине гніздо; пізніше – стійка природа будь-якого явища, звичай, норів, характер;

А Б В Г Д Е Є Ж З И Й І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Європоцентризм – культурфілософська і світоглядна установка, згідно з якою Європа з притаманним їй духовним укладом постає центром світової культури і цивілізації.

Єдність протилежностей - неможливість окремого існування однієї з протилежностей, поза відношенням з антагоністичною їй протилежністю.

Життєвий світ – це світ донаукового життя з його хаосом неупорядкованого споглядання, з його здогадками, забобонами й передбаченнями, що виступає ціннісною основою всіх ідеальних утворень і теоретичних конструкцій науки. Термін введений до наукового вжитку філософом Е.Гуссерлем.

Заблудження – це такий зміст людського знання, в якому дійсність відтворюється неадекватно і який зумовлений історичним рівнем розвитку суб'єкта та його місцем у суспільстві. Заблудження – це ненавмисне спотворення дійсності в уявленнях суб'єкта. Воно має певні закономірні підстави для свого існування, будучи необхідним моментом і результатом пізнання та практики.

Загальне - філософська категорія, що відображає спільні, тотожні властивості і відношення об'єктів.

Закон науковий – форма наукового пізнання, яка виражає суттєвий, необхідний, стійкий та повторюваний зв'язок між подіями, явищами, а також внутрішніми станами об'єкта, що обумовлює їх упорядковану зміну або незмінність.

Закон єдності та боротьби протилежностей - всім предметам і явищам внутрішньо властиві протилежні сторони, тенденції, що знаходяться в стані єдності та боротьби; боротьба між протилежностями обумовлює внутрішнє джерело розвитку, веде до зростання суперечностей, які вирішуються шляхом усунення (подолання) старого і утвердження нового, в якому також з'являються свої протилежності і свої перспективи зняття суперечностей між ними, але вже на вищому рівні. Закон характеризує джерело розвитку.

Закон взаємного переходу кількісних змін в якісні - це такий зв'язок кількісних і якісних сторін явища, внаслідок яких кількісні зміни, поступово нагромаджуючись, порушують міру предмета і спричиняють докорінні якісні зміни, що відбуваються у вигляді стрибків і здійснюються в різноманітних формах. Взаємний перехід кількісних змін в якісні – це всезагальний закон розвитку. Закон характеризує механізм розвитку.

Закон заперечення заперечення - це такий зв'язок, унаслідок якого розвиток природи, суспільства і мислення здійснюється завдяки запереченню старого новим. Нове зберігає і розвиває позитивні риси старого. Розвиток набуває поступового спіралеподібного характеру з повторенням у вищих стадіях окремих сторін нижчих, але вже на вищому рівні. Закон характеризує напрям розвитку.

Зміст - це філософська категорія, яка характеризує предмети, явища і процеси реальності через сукупність їх суттєвих властивостей і зв'язків, а також призначення і мету існування.

“Зняття” – філософська категорія, яка характеризує подолання старого й одночасно збереження, й утримування того кращого, що досягнуто на попередній стадії розвитку.

Ідеали та норми наукового пізнання – сукупність певних концептуальних, ціннісних, методологічних й інших настанов, властивих науці на кожному конкретно-історичному етапі розвитку, тобто вони є тими критеріями, які дозволяють віднести конкретне знання до наукового.

Ідея наукова – це форма наукового пізнання, яка відображає зв'язки, закономірності і властивості об'єктивної дійсності, а також мету її перетворення

Індивідуалізм – ідейне, ціннісне ядро сучасної західноєвропейської культури; моральний принцип, в основі якого лежить культ індивідуальних інтересів, що стверджує пріоритет і автономію особистості перед будь-якою формою соціальної спільноти. До ранніх теорій **І.** в європейській духовній культурі відносять погляди *кініків і киренаїків*. В епоху Відродження культ індивідуальності призвів до концептуального оформлення **І.** Крайнім вираженням останнього стали *теорії “розумного егоїзму”* К.Гельвеція і П.А.Гольбаха, Л.Фейєрбаха, М.Чернишевського. А.Шопенгауер висунув ідею, що воля до життя, яка притаманна кожній людині, є причиною її **І.** та егоїзму. Лише в мистецтві, де людина є “безвольним суб'єктом”, і в моралі, що ґрунтується на співчутті, **І.** зникає в єдності суцього. У ХХ ст. серед чисельних версій **І.** найбільш відомі судження Ж.-П.Сартра, А.Бергсона, К.Ясперса та ін. У сучасному суспільстві **І.** проявляється як *реакція на стандартизацію та позбавлення індивідуальності, протест проти маніпулювання свідомістю людини, проти тоталітарних режимів, сцієнтистського, прагматичного та утилітарного підходу до людини.*

Інтенціональність - категорія феноменології Е. Гуссерля, яка відображає апріорну націленість, спрямованість свідомості на предмет, тобто неможливість будь-якого акту усвідомлення без усвідомлюваного.

Інтерпретація – творча реалізація тексту, яка ґрунтується на самостійному тлумаченні та реконструюванні його реципієнтом.

Інформаційне суспільство - одне з чільних понять низки концепцій, які конкретизують теорію постіндустріального суспільства (Белл). Найбільш репрезентативними є концепція її «третьої хвилі» (Тоффлер) та інформаційне суспільство (Лайон, Масуда). Проміжне місце між ними займає теорія технотронного суспільства (Бжезинський). Основна ідея концепцій інформаційного суспільства полягає у тому, що суспільство, котре раніше позначалося як постіндустріальне, швидко набуло ознак, які дають підстави стверджувати, що воно є інформаційним. Це означає, що головною ознакою цього суспільства є виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу.

Істина – якісна характеристика знання та мета пізнання – така характеристика знань, згідно з якою знання повністю збігаються із реальним станом справ; проте пряме дублювання реальності позбавляє людське пізнання сенсу, а тому істина постає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; у своїй же повноті пізнання постає багатостороннім процесом продукування засобів наближення до істини.

Історизм – принцип розгляду світу, природних і соціально-культурних реалій у динаміці їхніх змін, становлення в часі, розвитку. **І.** припускає розгляд об'єкта як системи і закономірностей його розвитку. Відмінною рисою **І.** є бачення історії як певної цілісності, що наділена внутрішньо притаманним їй смыслом, необхідністю, у зв'язку із чим є часто висувуються глобальні пророцтва відносно майбутнього. Витоки **І.** – у вченнях Геракліта, Платона, Арістотеля; стосовно суспільства його розробляли Дж.Віко, Вольтер, Гегель, К.Маркс; в природознавстві – Ч.Лайель і Ч.Дарвін. З кінця ХІХ століття **І.** (його називають також історизмом) критикували В.Дільтей, Б.Кроче, Г.Рікерт, К.Ясперс, К.Попер та інші, які ставили під сумнів можливість встановлення законів розвитку суспільства та передбачення його майбутнього. Гостра полеміка відносно проблем **І.** у сучасній філософії та науці триває.

Історична епоха – категорія, в якій фокусується динамічний аспект соціального простору й часу, пов'язаного з діяльністю людей, їхньою соціальною активністю. Це поняття вживають для позначення своєрідності певного часового проміжку; **І.е.** охоплює весь конкретно-історичний зміст певного етапу історії. Поняття **І.е.** вживається також для позначення подій, що мають вирішальне значення і пов'язані з принциповими якісними змінами в житті суспільства. Іноді це поняття розглядають як таке, що фіксує поверхове,плинне в суспільному житті, те, що не повторювалося в минулому і не істотне для майбутнього (Гегель). **І.е** може означати також час кризи, занепаду, краху. З цим поняттям пов'язують виокремлення певного моменту неповторності, безпрецедентності, дискретності соціального часу.

Історична типологія культур – це класифікація культур за типом і визначення місця конкретної культури в культурно-історичному процесі; як метод дослідження включає діахронний і синхронний підходи.

Історія - процеси дійсності, що виникають та розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива - пов'язана із свідомою діяльністю людини та із свідомими фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують; тому історія розвивається прискореними темпами, весь час розширює сферу своїх проявів та можливостей, і, отже, постає, як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

А Б В Г Д Е Є Ж З І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Картина світу – цілісна, осмислена, загальнозначима знакова система дійсності; вироблений культурою запас значень, смислів, імен, знаків, цінностей, за допомогою яких можна будувати моделі видимого й ідейного світу, стратегії поведінки, плани і сценарії розвитку.

Категорія – це форма наукового пізнання, яка є суттєвим узагальненням предметів, явищ і процесів дійсності, та відображає їх найзагальніші властивості та відношення.

Категоричний імператив - припис, що виражає універсальний, апріорний закон моралі, сформульований Кантом. Обґрунтування категоричного імперативу в системі

кантівської філософії пов'язане з принциповим протиставленням світу моралі як світу свободи, розуму й світу природи, де діють закони причинності. Категоричний імператив має два основних визначення: “ Чини так, щоб максими (правила), якими керується твоя воля, могли б стати принципами загального законодавства” (т. зв. “формула універсалізації”) та: “ Чини так, щоб ти завжди ставився до людства як у своїй особі, так і в особі будь-кого іншого також, як до мети й ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу” (т. зв. “формула персональності”). Моральна вимога, виражена в категоричному імперативі, є абсолютно вільною від чуттєвих, природних нахилів і переживань людини. Це - “чиста форма” обов'язку, безумовний регулятивний принцип, що вказує лише на загальний напрям дій та вчинків.

Кількість – це філософська категорія, що відображає загальні, зовнішні ознаки речей з позицій їх однорідності, множинності, схожості: величину, число, об'єм тощо.

Концепція наукова – це форма наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії, це науково обґрунтований та в основному доведений вираз основного змісту теорії, але на відміну від неї він ще не може бути втіленим у струнку систему наукових понять

Культура (в пер. з лат. - обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) – полісемантичне (багатозначне) поняття, яке має наступні значення: 1) Історично вихідне значення - обробіток і догляд за землею. 2) Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже - і ступінь їх розвитку (відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі, духовну культуру). 3) Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. 4) Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності. 5) Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства. *Культура* - це комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що задають певну систему історично визначених світоглядних основоположень, надбіологічних порядків, об'єктів та програм діяльності людини, які створюють особливий тип індивідуального й суспільного досвіду, що фіксується у специфічній знаковій формі, функціонує й розвивається у вигляді знакових (семіотичних) систем та процесів.

Лінійний час – образ часу, в якому домінує рух “уперед”, що розуміється як історія з відповідним минулим, теперішнім і майбутнім.

Рационалізм - напрям у філософії, що визнає розум єдиною достовірною основою пізнання і поведінки людей. Рационалізм проголошує розум єдиним джерелом і основою наших знань. У цьому розумінні рационалізм протистоїть як сенсуалізму (емпіризму) так і ірраціоналізму. Рационалісти вважали, що “істини розуму” принципово відрізняються від сумнівних емпіричних узагальнень, які не можуть дати істинного знання, оскільки ознаками останнього є ясність, чіткість і безсумнівна самоочевидність.

Матеріалізм - філософське вчення, згідно з яким матерія первинна, а свідомість, дух - вторинні. Дане співвідношення має насамперед просторовий і часовий зміст: свідомість притаманна не всій матерії, а лише окремим її утворенням; спочатку існує матерія, а потім в ній виникає дана властивість. З її появою принцип матеріалізму змінюється і доповнюється новим: матерія є філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка дана людині у її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них; матерія існує незалежно від нашої свідомості.

Матеріалістична діалектика - матеріалістично проінтерпретована гегелівська теорія розвитку всього сущого, що спирається на принцип відображення у людській свідомості основних властивостей об'єктивно існуючої матеріальної дійсності. Основними принципами матеріалістичної діалектики проголошуються принципи

всезагального розвитку, всезагального зв'язку, матеріалістичного монізму. Матерії, згідно з марксизмом, притаманна така властивість як саморух і саморозвиток, тому природа і суспільство є такими ж діалектичними, як і людське мислення. Матеріалістична діалектика покликана показати взаємозв'язок явищ дійсності, їхню внутрішню складність і суперечливість, а також відображення цієї дійсності у людській свідомості. У марксизмі вона розглядається не тільки як теорія розвитку і метод пізнання, але і як засіб перетворення дійсності, оскільки вбачає у всьому лише етап розвитку, що має призвести в ході практичної діяльності людини до свого «заперечення».

Метафізика – це філософська методологія, вчення про буття, про першооснови усього сущого, яке намагається дати найзагальнішу відповідь на питання про світобудову, “структуру реальності”, буття – відповідь, в світлі якої можливо не лише пояснити фізичні, емпіричні феномени, але й теоретично “легітимізувати” цінності, норми, вірування, стереотипи тощо; метод пізнання, за допомогою якого можливо дати відповідь на світоглядні питання (сенс життя, основне питання філософії тощо), які не піддаються досягненню за допомогою експерименту та методів конкретних наук.

Методологія (від метод і грец. *logos* - слово, поняття, вчення) - це система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему.

Метод – це система правил, способів, прийомів, норм досягнення пізнавальної, практичної, духовної мети. В діяльнісному значенні метод є послідовністю дій спрямованих на досягнення пізнавальної, практичної, духовної мети.

Методологічна ейфорія - перебільшення, абсолютизація ролі методу, перетворення його в універсальний інструмент наукового відкриття

Методологічний негативізм - недооцінка або відкидання ролі методу і методологічних проблем

Методологія наукового пізнання - це система філософських, загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій та теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність, а також вчення про цю систему

Метод наукового пізнання – це система правил, способів, прийомів, норм отримання та систематизації нових знань про об'єктивну реальність

Ментальність – це загальна духовна налаштованість, відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навиків духу, яка створює картину світу і скріплює єдність культурної традиції або будь-якого товариства; це те спільне, що народжується з природних даних і соціально обумовлених компонентів і розкриває уявлення людини про життєвий світ, характеризуючи собою глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості.

Міра – це філософська категорія, що відображає межу зміни кількості, всередині якої предмет зберігає свою якісну визначеність.

Міф (з грецької – слово, мова, легенда) – перша форма раціонального досягнення світу, його образно-символічного відтворення і пояснення; форма масового переживання і витлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, що вважаються самостійними явищами реальності; а також мова опису, що виявилася завдяки притаманній їй символічності, зручною для вираження вічних моделей індивідуальної й суспільної поведінки, деяких сутнісних законів соціального і природного космосу. **М.** є базисним феноменом людської культури, він незнищений і може втілюватися в інші форми світосприйняття.

Міфологія – первісна світоглядна форма, покликана забезпечити далеко не легкі вимоги існування людини на перших щаблях історичного буття. Вона є універсальною властивістю культури, притаманною будь-якому її типу.

Модернізм - загальна назва художньо-естетичного руху в культурі кінця XIX – XX ст., який багато в чому визначив шляхи розвитку сучасного мистецтва. **М.** об'єднує багато відносно самостійних напрямків, різних за соціальним масштабом та культурно-

історичним значенням (кубізм, сюрреалізм, експресіонізм, абстракціонізм, дадаїзм, футуризм тощо). Деякі з них заперечують один одного щодо засобів і способів вираження реальності, але разом із тим наділені *принциповою філософсько-світоглядною і соціокультурною спільністю*. Часто **М.** ототожнюється зі своєю ранньою фазою – авангардизмом; *розглядається як:*

- 1) в конкретних хронологічних межах (умовно з 1890 по 1968) або
- 2) позачасовий феномен у широкому історичному контексті неklasичної культури взагалі, в руслі протестантської традиції європейської культури (Бароко – Романтизм – Модернізм), що виступає по відношенню до соціуму як культура заперечення.

Філософсько-світоглядним *підґрунтям М.* слугували ідеї Ф.Ніцше, А.Шопенгауера, С.К'єркегора, А.Бергсона, З.Фрейда, пізніше – Х.Ортеги-і-Гассета, А.Камю, Т.Адорно та ін. *Характеристики М.:* активність, динамізм, ентузіазм, пристрасть до руху; непримиренність: постійна потреба діяти проти когось або чогось; нігілізм: без вагань долати традиційні перепони, зневажати загальноприйняті цінності; культ молодості та новизни, спрямованість у майбутнє; епатажність та революційність (у культурному сенсі); експерименталізм, стильове новаторство. *Значення М.* полягає в тому, що він виступив особливою формою самопізнання культури, наперед визначив сучасні форми буття мистецтва, розкріпачив художню свідомість, знайшов можливості нової семантики, переставив акценти у взаємодії мистецтва і суспільства, передбачив глибоке зацікавлення позазсвідомими структурами мови. Естетично радикальними модерністами виступили: у *прозі* – Д.Джойс, М.Пруст, Ф.Кафка, А.Камю та ін.; у *драматургії* – Б.Брехт, Е.Юнеско, С.Беккет та ін.; в *поезії* – В.Хлебніков, С.Малларме, Р.М.Рільке, Г.Аполлінер та ін.; у *музиці* – І.Стравінський, П.Булєз, К.Штокхаузен та ін.; у *живопису* – В.Кандінський, М.Шагал, К.Малевич, П.Пікассо, С.Далі та ін.

Можливість - філософська категорія, яка відображає сукупність умов та причин виникнення матеріальних, соціальних та духовних об'єктів (тобто це потенційне буття об'єктів, їх становлення).

Мораль (з лат. *mores* — характер, норов) - предмет, що вивчається етикою; духовний феномен (явище), властивий будь-якій людській спільноті як такій; специфічна форма людської свідомості, що виражається у сукупності норм, цінностей, ідеалів, установок, які регулюють людську поведінку та взаємозв'язки між людьми. **М.** із часів античності розумілася як міра панування людиною над самою собою, показник того, наскільки людина відповідає за себе, за те, що вона робить. Структура **М.**: моральна свідомість, моральна діяльність та моральні відносини.

Моральна культура – це характеристика особистості людини з точки зору її цілісного морального розвитку, свідомості та поведінки, а також сукупність моральних якостей (рис), притаманних людям певного суспільства, верстви, професії, які характеризують рівень їхньої моральної свідомості та поведінки. **М.к.** містить у собі моральні знання, почуття та переконання, потреби, моральні якості навички поведінки, етикетні норми, які виявляються у стосунках з іншими людьми.

Моральний вибір - усвідомлене надання переваги людиною того чи іншого варіанту поведінки згідно з особистісними чи суспільними моральними установками; акт моральної діяльності, який полягає у тому, що людина, виявляючи свою автономію, самовизначається у відношенні до системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки або окремих вчинках. В історії етики вирізняються дві альтернативні позиції щодо **М.в.**: *фаталістична та релятивістська*.

Моральний ідеал – поняття, в якому зосереджені моральні вимоги, що ставляться перед людьми, виражені в образі морально-досконалої особи, уявленні про особистість, яка увібрала в себе всі найкращі моральні якості. Значення і роль **М.і.** в житті суспільства й особи визначається тим, що він: вказує на вищий зразок (норму) морального розвитку особи й суспільства; виступає вищим критерієм оцінки діяльності людей сьогодення крізь

призму майбутнього; є активною рушійною силою, стимулом подальшого вдосконалення людини і суспільства.

Моральні норми – це найпростіші форми моральних вимог, поставлених перед кожною людиною. М.н. забезпечують нормальну життєдіяльність суспільства й особистості, впливають на її моральну поведінку через самосвідомість, самооцінку, мотиви й установки. М.н. дозволяють, з одного боку, зробити правильний вибір дій і вчинків у типових ситуаціях, а з іншого – оцінюють і контролюють ці дії, і, відповідно, за допомогою суспільної думки регулюють поведінку людей.

Моральні принципи - найбільш загальні вимоги до поведінки людини в її ставленні до середовища і до себе, які визначають основну лінію її діяльності; складові морального характеру, що характеризують певну цілісну лінію поведінки людини, наявність яких надає поведінці особи завбачуваності, суто моральної раціональності. **М.п.**, як правило, є «апробованими» життям традиціями і настановами, що найчастіше фіксується у письмовій формі (зведення моральних вимог у Біблії, Корані та ін.)

Наслідок - це філософська категорія, яка характеризує трансформовану нову реальність, що виникла під дією конкретних обставин (причини) внаслідок об'єктивного зв'язку.

Наука – це особливий вид пізнавальної діяльності, що спрямована на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про світ.

Наукова картина світу – цілісна система уявлень про загальні властивості та закономірності дійсності, побудована у результаті узагальнення та синтезу фундаментальних наукових понять і принципів.

Наукове пізнання – це цілеспрямований процес, метою якого є отримання нових знань про суттєві властивості і закономірності об'єктивної реальності, результати якого оцінюються за критерієм істини або хибі.

Національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (почуттів, ціннісних настанов, емоційно-вольових якостей, національно-психологічних настанов), які властиві нації на певному етапі розвитку, детерміновані соціально-економічними, історичними і географічними умовами її існування та проявляються в культурі, традиціях, звичаях та обрядах.

Негативна діалектика (за Теодором Адорно) - методологія, спосіб мислення, суперечливий сам по собі і спрямований на виявлення суперечностей в реальності. Негативна діалектика Т. Адорно, прагне відобразити об'єктивну реальність через систему категорій і понять, які за своєю природою містять у собі “нетотожне” (“інакше”, індивідуальне), - те, що не охоплюється класифікаційним мисленням, яке спрямоване на узагальнення, віднаходження тотожного у об'єктах; головна функція негативної діалектики, її гносеологічне призначення, полягає в «розчаклуванні» традиційних понять і виявленні в об'єктивній дійсності “непонятійного”, того, що стоїть ближче до реальності і виявляється за допомогою «логіки розпаду», тобто руйнування зв'язків, відношень та інших виявів принципів єдності і загальності, а також заміни їх принципом заперечення тотожності.

Необхідність - це філософська категорія, що характеризує внутрішні, стійкі, всезагальні зв'язки і відношення елементів буття, які невідворотно повторюються за певних умов.

Нігілізм (від лат. nihil – ніщо) – заперечення загальноприйнятих цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, форм суспільного життя. Набуває особливого поширення в кризові епохи суспільно-історичного розвитку, зокрема притаманні історії XIX – XX ст.

Нове – філософська категорія, яка характеризує те, що найбільш повно відповідає об'єктивним потребам розвитку.

Одиничне - філософська категорія, що відображає індивідуальні, неповторні ознаки об'єктів.

Особливе - філософська категорія, що відображає риси як одиничного, так і загального, тобто риси, які відрізняють одну групу об'єктів від іншої.

Пантеїзм (від грец. пан – все, теос – Бог) – вчення про тотожність природи та бога, який розчинений у світі в будь-яких речах. Тут є елементи матеріалізму, частковий відхід від ортодоксального теїзму.

Парадигма – (від гр. “приклад”, “взірець, зразок”) - прийнятий та підтримуваний науковим співтовариством спосіб постановки та вирішення наукових проблем. Як особливий термін поняття **П.** введено американським методологом науки Т.Куном у книзі “Структура наукових революцій” (1962) для позначення домінуючих у діяльності певного наукового співтовариства проблем і рішень.

Пізнання – це зумовлений законами соціального розвитку, нерозривно пов'язаний з практикою процес активно-діяльного відображення в свідомості людей об'єктивної та суб'єктивної дійсності, основним результатом якої є знання.

Практика – філософська категорія, що виражає специфічне (протилежність теоретичному) відношення до світу, причому тлумачиться вона у філософських системах по-різному. Виступаючи ключовою категорією в марксистській філософії, трактується, наприклад, як матеріально-предметна діяльність людей з освоєння і перетворення дійсності. Її основні види: матеріальне виробництво (праця), перетворення природи, природного буття; соціальна дія – перетворення суспільного буття, зміна існуючих соціальних відносин; науковий експеримент; соціальна практика. У багатьох гносеологічних системах (теоріях пізнання) практику розглядають як основу і рушійну силу пізнання, як критерій істини.

Праця – цілеспрямована діяльність людей, у процесі якої вони перетворюють та пристосовують предмети природи для задоволення своїх потреб і інтересів. При цьому праця є також процесом становлення людини як особистості, як соціальної істоти, а не лише як біологічного організму.

Привід - явище, що саме не викликає того чи іншого наслідку, але відіграє роль “пускового механізму”, поштовху, імпульсу, що спонукає початок дії всього причинного комплексу.

Причина - це філософська категорія, яка характеризує універсальний зв'язок утворення або породження одними предметами і явищами інших. Причиною є сукупність всіх обставин, за наявності яких настає наслідок.

Проблема наукова – це форма і засіб наукового пізнання, яка є єдністю двох змістовних елементів: знання про незнання і передбачення можливості наукового відкриття.

Прогрес – (від лат. progress – рух уперед, успіх) – тип, напрямок розвитку, що характеризується переходом від нищого до вищого, від менш складного до більш складного. Про **П.** можна говорити стосовно системи загалом, окремих її елементів, структури й інших параметрів об'єкта, що розвивається. **Прогрес/регрес суспільний** (від лат. progressus - рух уперед, розвиток; regressus - зворотний рух, повернення, відступ) - якісні характеристики соціального процесу, які виходять з того, що внаслідок розвитку (змін, інновацій, мутацій тощо) соціальний суб'єкт може переходити від нижчих форм свого існування до вищих, більш досконалих (прогрес, поліпшення, поступ), або ж, навпаки, втрачати набуті якості і переходити до більш примітивних форм суспільної організації (регрес, занепад, деградація).

Продуктивні сили – засоби виробництва, що створюються суспільством, разом з людьми, що володіють знаннями та навичками до праці, методи та форми організації виробництва.

Поліфонія – рівноправне багатоголосся у музиці; метафора, що позначає рівноцінність різних способів і форм практичної та мисленнєвої життєдіяльності у сучасному світі.

Постмодернізм (після сучасності, після модерну) – загальний напрям сучасної європейської культури, сформувався у 70-80-і роки ХХ ст. Виникнення **П.** було пов’язане із “втомою від прогресу” (Е.Гідденс), усвідомленням обмеженості раціоналізму і того, що наслідки культурного розвитку викликають загрозу знищення самої культури людства. **П.** відображає спроби визначення меж втручання людини у природну динаміку світу, суспільства, культури. *Характерні риси П.:* одночасна орієнтація на “масу” й на еліту; повернення до забутих художніх традицій; стильовий плюралізм (відео, інвайронмент, хеппенінг та ін.); художній експансіонізм, що розширює й ототожнює розуміння мистецтва з позахудожніми сферами діяльності (наприклад, політикою, екологією, інформатикою). **П.** виступає як засвоєння досвіду художнього авангарду і при цьому руйнує межі між різними сферами духовної культури – між “науковою” і буденною свідомістю, між “високим мистецтвом” і “кітчем”. **П.** орієнтує естетичну активність з “творчості” на компеляцію і цитування, із створення “оригінальних творів” на колаж. Особистість автора проявляється при цьому переважно в особливій манері мовної гри, яскравої імпровізації з приводу ключових сюжетів і образів вже завершеної, “зробленої” культури Заходу. У сучасному культурному процесі **П.** присутній не як яскраво виражений філософський напрямок або завершена естетична концепція, але, швидше, як констатація вичерпаності творчих потенцій культури Заходу, здатної лише на тиражування вже колись сказаного. Однак, обрана **П.** своєрідна техніка “інвентаризації культури”, що включає до активного вжитку забутий, заборонений, банальний або маргінальний культурний потенціал, створює тим самим реальну можливість подальшої культуротворчості “після **П.**”. Загальні тенденції **П.** вбачають в літературі (Б.Віан, Н.Мейлер, У.Еко та ін.), архітектурі (Дж.Стірлінг, Ч.Дженкста ін.), живописі (М.Мерц, М.Паладіно, О.Фукс та ін.), філософії (Р.Барт, Ж.Ліотар, Ж.Батай, Гваттарі, Ю.Крістева та ін.).

Природне право – одна із головних парадигм філософсько-правового і юридичного мислення, що спирається на ідею єдиних над позитивних нормативно-ціннісних принципів, які панують у космосі, природі та суспільстві і здатні бути мірилом справедливості законо-положень, встановлюваних державою.

Природне право – поняття філософсько-правової та політичної думок XVII-XVIII ст., які випливають з природи самої людини.

Протилежності діалектичні – це такі сторони і тенденції, внутрішньо властиві предметам і явищам діалектичного характеру, які, перебуваючи в єдності, взаємно виключають і взаємно обумовлюють одна одну.

Раціоналізм – вчення в теорії пізнання, відповідно до якого розум, думка визнаються найвищою цінністю і джерелом знання; в широкому сенсі – філософський напрям, який визнає розум основою пізнання та поведінки людей.

Раціональне (з лат. rationalis – розумний) – обумовлене розумом, доступне розумовому сприйняттю, логічно несуперечливе і таке, що відповідає прийнятим певною спільнотою правилам. Протилежність **Р.** – ірраціональне, тобто нерозумне, недоступне розумінню, алогічне. Раціоналізація загалом є загальнолюдською якістю, притаманною різним сторонам людської активності.

Рефлексія методологічна - осмислення і узагальнення процесу та результатів попередніх спроб пізнання, з метою відбору, систематизації та удосконалення найефективніших способів пізнавальної діяльності.

А Б В Г Д Е Є Ж З І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Самосвідомість – виділення людиною себе з об’єктивного світу. Усвідомлення й оцінка свого ставлення до світу, усвідомлення своїх вчинків, дій, думок, почуттів, бажань та інтересів, тобто усвідомлення себе як особистості.

Свідомість – вища форма відображення дійсності, властива людям і пов’язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачуванням результатів останньої. Свідомість

людини - сукупність чуттєвих і ідеальних образів дійсності, своєї діяльності, самої себе. Звідси змістом свідомості є переживання свого існування в просторово-часовому вимірі.

Свідомість індивідуальна – духовний світ конкретної особи, сукупність її думок, почуттів, вольових характеристик, які відбивають особливість індивідуального буття.

Свідомість суспільна – це сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття.

Світогляд – історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює оточуючу дійсність як світ свого буття, а також сприймає, оцінює, осмислює світ, своє відношення до світу (основне питання кожного світогляду), визначає своє місце в ньому, своє призначення.

Свобода - одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. Свобода — підстава моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає збільшення відповідальності.

Секуляризація – процес вивільнення культури і культуротворчості з-під монополії релігійної ідеології; ослаблення ролі релігії в суспільстві, зменшення її впливу на різні соціальні сфери – економіку, політику, освіту, мистецтво та ін.

Синергетика – одна з альтернативних діалектиці теорій розвитку (методологія наукового пізнання, науковий напрям), яка вивчає зв'язки між елементами структури, підсистеми, що створюються у відкритих нерівноважних системах завдяки інтенсивному обміну речовини та енергії з довколишнім середовищем. Синергетика – напрям міждисциплінарних досліджень, об'єктом яких є процеси самоорганізації в різних системах (фізичних, хімічних, біологічних, соціальних та ін.). синонім – нелінійна наука. Інколи вживається як означення особливої парадигми наукового мислення.

Синкретизм – неподільність, нерозчленованість світосприйняття або якогось феномену на окремі складові, частини, елементи, специфічні функції. Характерний для міфологічного світогляду.

Скептицизм – (від грец. той, що розглядає, досліджує) – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення індивідом соціокультурного досвіду (соціальних норм, цінностей, зразків поведінки, ролей, установок, звичаїв, культурної традиції, колективних уявлень та вірувань тощо). С. – результат і цілеспрямоване формування особистості за допомогою виховання і формального навчання, і стихійного впливу на особистість життєвих обставин.

Соціальна діяльність - це цілеспрямовані дії, що базуються на врахуванні потреб, інтересів і дій інших людей, а також існуючих в суспільстві соціальних норм. Поняття «соціальна діяльність» вживається для позначення певного прояву соціальної активності, за допомогою якої створюються умови суспільного життя.

Соціальна структура – поняття, що позначає сукупність стійких елементів соціальної системи (інститутів, ролей, статусів), відносно незалежних від незначних коливань у відношеннях між системою і середовищем таких, що забезпечують успадкування і стійкість моделей поведінки і соціальних відношень у часі.

Соціальна філософія (лат. *socialis* – *товариський, громадський*) – це система теоретичного знання про найбільш загальні особливості, закономірності та тенденції взаємодії соціальних явищ, цивілізаційного існування; функціонування і розвиток суспільства як цілісної системи.

Соціальне – сукупність ознак і особливостей суспільних відносин, що виявляється у стосунках індивідів і спільнот, їх ставленні до свого місця в суспільстві, а також до явищ і процесів суспільного. Воно є лише частиною суспільного, властивістю або станом суспільства.

Соціальне пізнання – пізнання соціальних реалій життєвого середовища людей – постає як необхідна умова його налагодження відповідно до природи і призначення

людини. Пізнання озброює суб'єкта діяльності істиною і дозволяє діяти в руслі об'єктивних законів соціального розвитку, а не в супереч їм.

Соціальний світ – складне утворення, результат взаємодії економічних, культурних і духовно-ідеологічних чинників, які зумовлюють соціальний статус індивіда, його ціннісні, культурні уявлення щодо сенсу своєї суспільної діяльності.

Соціальні інститути - це різноманітні організації, установи, що відображають соціальну і політичну структуру суспільства; сукупність соціальних норм і зразків, що визначають стійкі форми соціальної поведінки і дії. Залежно від сфери суспільних відносин вирізняють, як правило, такі групи соціальних інститутів: 1) економічні (виробництво матеріальних благ, поділ праці, власність та ін.); 2) політичні (держава, партії, поліція, армія); 3) правові (законодавчі та судові органи, інститути право застосування, правового виховання та ін.); 4) культурні (наукові, художні об'єднання, що створюють культурні багатства); 5) релігійні; 6) інститути стратифікації (розподіл позицій і людських ресурсів); 7) інститут споріднення, шлюбу і родини та ін.

Соціокультурна динаміка – зміна, модифікація рис культури в часі та просторі. Дослідження в руслі соціокультурної динаміки мають на меті виявити закономірності процесів і тенденцій культури, осмислити і теоретично пояснити їх.

Соціум – це особливий спосіб життя особливих істот – людей, головними чинниками яких є свідомість, діяльність і спілкування, генетично-функціональний зв'язок між якими спричиняє до створення відмінного від природного предметно-духовного світу культури.

Спільність - форма сумісного буття або взаємодії людей, які пов'язані спільним походженням, мовою, долею, поглядами. Такими є сім'я та народ.

Сталий розвиток – розвиток із кооперативною взаємодією всіх складових цього процесу; розвиток постійний, стійкий, незмінний, який поєднує в собі соціальну, економічну, екологічну та культурну компоненти. Модель **С.р.** передбачає синхронізацію всіх цих процесів, узгодження їхніх темпів та структур.

Старе – філософська категорія, яка характеризує те, що перестає або вже перестало відповідати об'єктивним, потребам розвитку.

Стереотип – те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності; явище, що включає в себе елементи можливого істинного знання, але такі, які мають тенденцію до викривлення дійсності, наближаючись в певних межах до упереджень і догми, однак відіграють величезну консолідуючу роль у соціальному житті.

Субстанція (від лат. те, що покладено в основу) була провідною категорією в онтології Нового часу. У загальних рисах субстанцію мислили як основу світу, абсолютне буття, яке існує безвідносно. Це буття є, воно визначає все суще. Для матеріалістів такою субстанцією є матерія, для ідеалістів – Бог. Крім основного значення, поняття “субстанція” мало й більш конкретні:

- незмінна основа мінливих явищ. У цьому значенні субстанцією можна вважати атоми Демокрита, монади Лейбніца, речовину (матерію) матеріалістів XVII-XVIII ст.;

- субстрат як носій певних властивостей, те, що пов'язує властивості в щось єдине.

Суперечності діалектичні – це система відносин, в межах якої протилежності породжують одна одну, виключають одна одну, взаємопроникають і переходять одна в одну, продукуючи щось нове.

Суспільство - одна з основоположних категорій соціальної філософії, історії та соціології. У вузькому розумінні має такі значення: 1) суспільство як сукупність суспільних відносин; 2) суспільство як конкретно-історичний етап людської історії (первісне суспільство, індустріальне суспільство, інформаційне суспільство тощо); 3) окреме, конкретне суспільство, що є самостійним суб'єктом історії (українське суспільство, американське суспільство тощо). Суспільство в широкому розумінні - якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне

утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання), в яких знаходить свій вияв всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей. Інакше кажучи, це все людство в цілому, тобто вся сукупність суспільних відносин і організмів, що існували й існують на нашій планеті.

Суспільне виробництво – процес, завдяки якому люди (суспільство), використовуючи речовини і сили природи, суспільні відносини і соціальні сили, свої духовні багатства та здібності, відтворюють власне й суспільне життя.

Суспільні відносини - це певний зв'язок, залежність між суб'єктами, що складають суспільство. Відносини - це свого роду об'єднуючий матеріал, що згуртовує людей у суспільство, перетворює на моноліт його окремі елементи. Чим різноманітніші соціальні відносини, тим високорозвиненішим є суспільство. Залежно від сфери життєдіяльності суспільства виокремлюють економічні, політичні, правові, соціальні, релігійні відносини тощо. Залежно від суб'єктів, між якими виникають відносини, виокремлюють сімейні (сімейно-побутові), родові, класові, національні, міждержавні відносини.

Суспільно-економічна формація – одна з головних категорій марксистської соціальної філософії та суспільно-економічної теорії, запроваджена *Марксом* у праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1851). Маркс розглядав її як поняття полісемантичне. Основними він вважав наступні значення суспільно-економічної формації: 1) економічна структура суспільства впродовж усього його історичного існування; 2) одна з трьох великих стадій історії розвитку людства – первісна суспільно-економічна формація (докласове суспільство), класове суспільство та майбутнє безкласове суспільство; 3) історичний ступінь (тип) розвитку суспільства; історично визначена сукупність суспільних відносин; 4) історично визначена сукупність виробничих відносин.

Сутність - це філософська категорія, яка відображає сукупність усіх внутрішніх істотних властивостей і зв'язків об'єктів реальності.

Текст – у широкому значенні, - структура, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні, - єдність мовних знаків, що організовані за нормами даної мови і є носіями інформації. Функцією **Т.** є збереження і передача соціально значущого змісту.

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості та здібності; передумови, засоби та форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони його функціонування та умови й критерії його істинності й достовірності.

Тип – ідеальна теоретична модель (іноді трафарет, шаблон) для групи предметів, явищ, об'єктів, у якій фіксуються їхні спільні ознаки, властивості, принципи існування. Виділення типів є процесом узагальнення. **Теорія наукова** – це найдосконаліша форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність

Тип культури - це система взаємовідношень усіх шарів історичного процесу певного часу та місця. Ця система утворює неподільну цілісність як певна структура, що наочно і чуттєво-предметно виражає її матеріальну і духовну специфіку, виступаючи засадничим методом пояснення всіх шарів історичного розвитку – як у теоретичному протистоянні, так і в послідовно-історичному розвитку

Типологія культури – класифікація культур на основі певної спільності ознак; науковий метод, основу якого становлять систематизація періодів (ступенів) розвитку культури за найзагальнішими ознаками, властивостями, а також розрізнення культур за найсуттєвішими підставами.

Умови - це внутрішні властивості об'єкта та зовнішні щодо нього чинники, які окремо від непосредних причин не можуть породити наслідків, але вони є сприятливим і необхідним середовищем для розвитку причинно-наслідкових взаємодій.

Універсалії – норми, цінності, правила, традиції та інші аспекти культури, які мають загальний характер і присутні на всіх етапах людського розвитку незалежно від географічного регіону або устрою суспільства.

Утопія – одраз ідеального суспільства, бажаного характеру взаємовідносин людей. Синонім нереальності, нездійсненності.

Факт - це інформаційна взаємодія певного явища зі свідомістю суб'єкта, результати якої можна об'єктивувати, тобто зробити незалежними від свідомості конкретного суб'єкта.

Факт науковий - це опис явищ і подій, даних суб'єкту у досвіді, виконаний з дотриманням належних процедур у конкретній знаковій системі, що гарантують достовірність та об'єктивність відображення дійсності.

Феноменологія (від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos* - вивчення) – філософська течія, яка визнавши неможливість об'єктивного знання про світ, розглядає та вивчає структури свідомості й явища, які в ній відбуваються під впливом об'єктивної дійсності.

Феноменологічна редукція - категорія феноменології Е. Гуссерля, зміст якої полягає у «взятті в дужки» віри в існування світу, тобто дослідницька увага повертається від пошуків об'єктивних властивостей світу до актів свідомості, в яких він дається людині.

Фаталізм (в пер. з лат. - наперед визначений долею) - світоглядна позиція, що абсолютизує незбагненність підстави причинно-наслідкових зв'язків природного світу та людської поведінки і уявляє її потаємною надлюдською силою (фатумом), що виключає свободу волі.

Філософія історії - розділ філософського знання, що досліджує *найзагальніші підстави, особливості історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства та його особливості, багатоманіття проявів та спрямованість, а також саме суспільство, форми його існування і перетворення*. Поняття «філософія історії» запровадив у науковий обіг Вольтер у праці «Філософія історії» (1765).

Філософія культури – наука, що вивчає явища культури, незважаючи на фіксування їхніх історичних, часових або територіальних меж, орієнтована на виокремлення смислових культурних архетипів і парадигм, яким здебільшого притаманний універсальний зміст, що виходить подекуди за межі періодизації і культурних взаємовідносин, зафіксованих історіографією чи культурологією.

Філософське вчення – завершена система поглядів того чи іншого мислителя.

Філософська школа – сукупність вчень, об'єднаних загальними ідейними основами, що зумовлює пряму передачу ідей від одних філософів до інших.

Філософська течія – сукупність вчень, об'єднаних спільними, хоча часом модифікованими, ідейними принципами, які належать як до однієї, так і до різних шкіл.

Філософський напрям – сукупність течій, що мають у своїй основі спільні ідеї.

Форма - це філософська категорія, яка характеризує предмети, явища і процеси реальності через їх відносно сталі, стійкі якості, що надають змісту структурованості, цілісності та завершеності.

Формація суспільно-економічна – відповідно до марксистської концепції історичного процесу, суспільство, що перебуває на визначеному щаблі історичного розвитку історично визначеного типу суспільства. Підґрунтям кожної **Ф.с.е.** є певний спосіб виробництва, а виробничі відносини визначають її сутність; водночас вона охоплює відповідну надбудову, тип родини, побут тощо. Історія суспільства є процесом розвитку первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної формацій, що змінюють одна одну внаслідок соціальної революції.

Функція – співвіднесення одного елементу цілісної структури з іншим, яке підтримує саме існування структури.

Футурологія – (від лат. futurum – майбутнє та грец. logos – слово, вчення) – уявлення про майбутнє людства; галузь знань, що охоплює перспективи соціальних процесів. Термін «Ф.» запропонував у 1943 р. О. Флехтгейм, маючи на увазі особливу «філософію майбутнього», що протистоїть ідеології утопії. З початку 60-х рр. це поняття поширюється на Заході у значеннях «історія майбутнього», «наука про майбутнє», що покликані виявити прогностичні функції всіх наукових дисциплін.

Термін «Ф.» через його багатозначність і невизначеність наприкінці 60-х рр. поступається місцем поняттю «дослідження майбутнього», яке охоплює теорію та практику прогнозування. У 60-х рр. в річищі «Ф.» було висунуто теорію «постіндустріального суспільства» (Д. Белл, Г. Кан, Р. Арон, Б. де Жувенель), з позицій теорії конвергенції (Ф. Барде, Ф. Полак, Ю. Гальтунг), ліворадикальний напрям обґрунтовував неминучість катастрофи «західної цивілізації» у процесі НРТ (А. Воскоу та ін.). З кінця 70-х «Ф.» тлумачиться як течія, що стверджує необхідність переходу до нової цивілізації, побудованої на принципах гуманізму. Провідну роль у 70-х рр. у Ф. відігравав Римський клуб (міжнародна неурядова організація, заснована 1968 р. італійським громадським діячем А. Печчеї), за ініціативи якого розгорнулося глобальне моделювання перспектив людства за допомогою комп'ютерної техніки.

Цивілізація (в пер. з лат. - громадянський, державний) - 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в *просторі і часі*, що може мати ієрархічні рівні (напр., антична цивілізація, елліністична цивілізація, афінська цивілізація). Термін «цивілізація» запроваджений Мірабо у 1757 році.

Циклічний час – час, в якому немає руху вперед, відбувається повернення того, що було, і немає відмінності між минулим, теперішнім, майбутнім, які зливаються в конкретному досвіді людини.

Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури особистості, сформовані й закріплені життєвим досвідом індивіда у процесі соціалізації й соціальної адаптації, що відмежовують значиме (суттєве для даної людини) від незначимого (несуттєвого) через (не) прийняття особистістю певних цінностей, які усвідомлюються як основоположні цілі життя і визначають допустимі засоби їхньої реалізації.

Цінність - значимість, яку люди надають речам чи явищам і яка лежить в основі ставлення до них (вибору, надання переваги і т. ін.). Цінність має місце лише в актах оцінки, коли ми вибираємо, вибудовуємо ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Г.Ріккерт), М.Вебер, М.Шелер та ін.

Явище - це філософська категорія, що відображає сукупність зовнішніх, чуттєво сприйманих якостей об'єктів реальності, які є вираженням їх сутності.

Якість – це філософська категорія, що відображає внутрішню визначеність предметів та явищ, сукупність їх суттєвих рис, сторін, що робить їх конкретними предметами і явищами, та відрізняє від інших.

А Б В Г Д Е Є Ж З И Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основні законодавчі та нормативно-правові акти

1. Освітньо-професійна програма «Пожежна безпека» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К8 «Пожежна безпека» галузі знань К «Безпека та оборона».

2. Освітньо-професійна програма «Цивільний захист» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К10 Цивільна безпека. галузі знань К «Безпека та оборона».
3. Освітньо-професійна програма «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К10 Цивільна безпека. галузі знань К «Безпека та оборона».
4. Конституція України. Київ: Преса України, 1997. 54с.
5. Закон «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Кодекс цивільного захисту України (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Базова література

1. Александрова А. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження: підручник. Київ: ПАРАПАН, 2002. 170 с.
2. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Тандем, 2000. 412 с.
3. Андрущенко В.П., Волинка Г.І., Мозгова Н.Г. та ін. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи. Навчальний посібник. Київ: Каравела, 2009. 463 с.
4. Андрущенко В.П. Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. Київ: «Генеза», 2003. 368 с.
5. Арутюнов В. Х., Кирик Д. П., Мішин В. М. Логіка: Навч. посібник для економ.: Вид. друге, доп. і перероб. Київ, 2000. 284 с.
6. Афанасенко В. С., Горлач М. І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищої шк. Харків: Прапор, 2011. 679 с.
7. Гатальська С.М. Філософія культури: Підручник для студ. вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2010. 328 с.
8. Горлач М.І., Кремень В.Г., Ніколаєнко С.М., Требін М.П. та ін. Основи філософських знань: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 1028 с.
9. Горський В. С. Історія української філософії: Навч. посібник. Київ: Накова думка, 2001. 374 с.
10. Горський В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія): філос. нариси. Київ: Центр практичної філософії, 2001. 235 с.
11. Губар О.М. Філософія: інтерактивний курс лекцій: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 416 с.
12. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2ге вид., допов. і переробл. Харків: Право, 2012. 312 с.
13. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія. Ч.1. Історія розвитку філософської думки. Підручник в 2 ч. Київ: «Альтерпрес», 2002. 464 с.
14. Історія східнослов'янської філософії: державно-правовий контекст (XVIII-XX століття): навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / уклад.: В. В. Кузьменко, Л. Р. Наливайко, О. М. Обушенко [та ін.]. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 304 с.
15. Історія української філософії: підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар [та ін.]. Київ: Київський університет, 2008. 591 с.
16. Історія філософії: підруч. для вищ. школи / В. Г. Кремень (керівник авт. кол.), В. С. Афанасенко, В. І. Волович та ін. Харків: Прапор, 2003. 768 с.
17. Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. Київ: Либідь, 2001. 408 с.

18. Конверський А. Є. Логіка: Підручник для студентів юридичних факультетів. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
19. Кралюк П. М. Історія філософії України: підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
20. Лазарчук Ю.В., Виноградов Д.С. Філософія. Дайджест для студ. і аспір.
21. Підручник для вищої школи. Черкаси : Видавець Майдаченко, 2003. 348 с.
22. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / Ю. Ю. Завгородній, С. В. Капранов, К. В. Малахова [та ін.]. Київ : Наукова думка, 2013. 248 с.
23. Назарук М. Філософія довкілля та природокористування. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 302 с.
24. Онтологія людини: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Лях та ін. Слов'янськ, 2004. 230 с.
25. Пазенок В.С. Філософія : Навчальний посібник. Київ : Академія, 2008. 280 с.
26. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти III-IV рівнів акредитації. Київ : Каравела, 2001. 540 с.
27. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. 624 с.
28. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. Підручник. Київ: Академвидав, 2005. 592 с.
29. Ратніков В. С. Історія та філософія науки: хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2009. 416 с.
30. Саух П. Ю. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
31. Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації : збірник наукових праць / КНУТШ ; [відп. ред. : А.Є. Конверський, Л.О. Шашкова]. Київ : Київський університет, 2011.
32. Твої кроки до Мудрості: авторизований конспект-практикум / А. М. Черній, З. І. Тимошенко. Київ : Європ. ун-т, 2001. 200 с.
33. Усов Д.В. Філософія: Короткий словник термінів з іменним показником. Черкаси: ЧПБ, 2012. 60 с.
34. Філософія: підручник для здобувачів вищої освіти /авт. кол.; за ред. О.В. Рябіної, Л.І. Юрченко. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 286с. <http://reposito.nuzsu.edu.ua/bitstream/PDF>
35. Філософія. Від витоків до сьогодення: хрестоматія : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ : Знання, 2009. 621 с.
36. Філософія історії: підручник /О.А. Габріелян., І.І. Кальної. Київ: Академвидав, 2011. 213 с.
37. Філософія: модульний курс : навч. посіб. / К. В. Кислюк. Харків : Торсінг плюс, 2009. 416 с.
38. Філософія: Навчальний посібник / За ред. Надольного І.Ф. Київ: Вікар, 2008. 534с.
39. Філософія. Навчально-методичний посібник / Тур М.Г. Черкаси: ЧПБ, 2007. 38 с.
40. Філософія. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; За заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
41. Філософія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський [та ін.]. Харків: Фоліо, 2018. 624 с.
42. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн. / В. Андрущенко, П. Волинка, Н. Мозгова та ін. За ред. Г. Волинки. Київ: Каравела, 2010. 464 с.
43. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.

44. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
45. Ярошовець В. І. Історія філософії: Від структуралізму до постмодернізму: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Знання України, 2004. 214 с.
46. Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2004. 536 с.

Допоміжна література

1. Абеляр П. Історія моїх страждань. Утішне послання до друга. Листування Абеяра й Елоїзи. Ісповідь віри Елоїзи: Біографія (Автобіографія) / пер. з латин. : Р. Паранько; ред. В. Мартинюк. Львів: Літопис, 2004. 132 с.
2. Августин. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака; авт. післямови С. Здіорук. Київ: Основи, 1999. 319 с.
3. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / пер. з лат. О. Кислюка. Київ: Основи, 2003. 794 с.
4. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці ; пер.: І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. Львів.: Літопис, 2014. 374 с.
5. Арендт Х. Джерела тоталітаризму: пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 539 с.
6. Боецій С. Розрада від філософії / пер. з лат. А. Содомора. Київ: Основи, 2002. 146 с.
7. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології: пер. з нім. Київ: Альтерпрес, 2002. 173 с.
8. Вернадський В. І. Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 2005. 301 с.
9. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
10. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори. Київ: Юніверс, 2001. 280 с.
11. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: Доповнення. Показчики: Т.2 Герменевтика II / пер. з нім. М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2002. 478 с.
12. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Н. Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
13. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ: МП «Юніверс», 2000. 329 с.
14. Гегель Г. Феноменологія духу / пер. П. Тарашук, наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ: Основи, 2004. 550 с.
15. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної; [пер. з англ. Р. Димерець [та ін.]; наук. ред. Т. Польська]. Київ: Дух і літера, 2000. 606 с.
16. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / пер. з нім. : М. Д. Култаєвої ; відп. ред. : Л. А. Сітніченко. Київ: ППС-2002, 2006. 284 с.
17. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / пер. з нім. Л. Ситніченко, М. Култаєвої, відп. ред. Л. А. Ситніченко. Київ: Альтерпрес, 2003. 264 с.
18. Гьофе О. Справедливість і субсидіарність: виступи в Україні. Пер. з нім. та упорядкув.: Л. Ситніченко. Київ.: Альтерпрес, 2004. 140 с.
19. Дахній А. Й. Мартін Гайдеггер та екзистенційна філософія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 251 с.
20. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. з фр. В. Андрушко, С. Гатальська. Київ: Тандем, 2001. 101 с.

21. Декомб В. Інституції сенсу / пер. з фр., післям. та прим. О. Йосипенко. Київ : Український центр духовної культури, 2007. 366 с.
22. Демократія: антологія / Наук. т-во ім. В. Липинського. Київ : Смолоскип, 2005. 1106 с.
23. Добронравова І. С. Новітня західна філософія науки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ПАРАПАН, 2008. 214 с.
24. Дідро Д. Жак-фаталіст / пер. с фр. В. Підмогильний. Харків: Фоліо, 2007. 447 с.
25. Д'юї Д. Демократія і освіта / пер. з англ. М. Олійник та ін.. Львів: Літопис, 2003. 289 с.
26. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 1993. 125 с.
27. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є. Бистрицький, С. Пролеєв, Р. Кобець, Р. Зимовець. Київ.: Альтерпрес, 2003. 192 с.
28. Історія європейської цивілізації. Рим / під ред. Умберто Еко ; пер. з італ.: Л. Ципоренко, Г. Рудницької. Харків: Фоліо, 2014. 1104 с.
29. Іщенко М. Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. 188 с.
30. Йонас Г. Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації [Пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко]. Київ.: Лібра, 2001. 400 с.
31. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: МП «Юніверс», 2000. 500 с.
32. Кастельс М. Інтернет галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ: Ваклер, 2007. 304 с.
33. Класики політичної думки: від Платона до Макса Вебера: пер. з нім. / ред. Є. Причепій. Київ: ТанDEM, 2002. 580 с.
34. Кортгаазе В. Від Меланхтона до Коменського та Чижевського. Дрогобич: Коло, 2005. 378 с.
35. Леві-Строс К. Первісне мислення / пер. з фр., вступне слово та прим. С. Йосипенка. Київ: Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
36. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні: ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. Київ: Основи, 2000. 470 с.
37. Литвинов В. Станіслав Оріховський: історико-філософський портрет. К.: Академперіодика, 2014. 352 с.
38. Локк Дж. Два трактати про врядування; [пер. з англ.: О. Терех, Р. Димерець]. Київ.: Основи, 2001. 265 с.
39. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 438 с.
40. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Київ: Ніка-Центр, 2001. 464 с.
41. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: Т. 1 У полоні Платонових чарів / пер. з англ. : О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.
42. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: Т. 2 Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / пер. : О. Буценко. Київ: Основи, 1994. 494 с.
43. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. : Ю. Лісняк, П. Таращук. Київ: Основи, 1995. 759 с.
44. Рікер П. Ідеологія та утопія / пер. з англ. В. Верлока. Київ: Дух і літера, 2005. 384 с.
45. Рікер П. Право і справедливість / пер. з фр. О. Сирцова. Київ.: Дух і літера, 2002. 218 с.
46. Рікер П. Сам як інший. Пер. з фр. В. Андрушко. Київ: Дух і літера, 2002. 450 с.

47. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
48. Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права; [пер. з фр. О. Хома]. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
49. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / В. Лях, О. Йосипенко, В. Куплін та ін. Київ: Український Центр духовної культури, 2001. 295 с.
50. Синиця А. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 448 с.
51. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / пер. з нім. А. Богачова. Київ: ТанDEM, 2002. 541 с.
52. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи, 2003. 237 с.
53. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Е. Гутман, С. Вольф (ред). Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.
54. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. 610 с.
55. Тоффлер Е. Третя Хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
56. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. Київ: ПАРАПАН, 2006. 396 с.
57. Філософія сьогодні. Розмови з Ульрихом Беком, Гансом-Георгом Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом, Отфридом Гьофе, Віторіо Гьосле, Ричардом Рорті та іншими / пер. з нім. : А. Богачова; відп. ред. : С. Пролеєв. Київ: Альтерпрес, 2003. 168 с.
58. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш формат, 2020. 192 с.
59. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
60. Юркевич П. Історія філософії права: рукописна спадщина : пер. з рос. та нім. / упоряд. Р. Піч, М. Лук; заг. ред. В. Нічик. Київ: Український світ, 1999. 752 с.
61. Яннарас Х. Свобода етосу / пер. М. Ткачук. Київ: Дух і літера, 2003. 268 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.filosof.com.ua/> Офіційний сайт Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України – провідної установи з розвитку філософської науки в Україні
2. <http://www.sr.org.ua> Міжнародний журнал «ScienceRise»
3. <http://www.gileya.org/> Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Фахове видання з філософських, політичних та історичних наук
4. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/> Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
5. <https://iep.utm.edu/> Інтернет-енциклопедія філософських наук (англ.)
6. <http://ua.wikipedia.org/> Вікіпедія українською
7. <https://www.jstor.org/> Популярний електронний архів JSTOR включає в себе архіви провідних світових журналів з соціології, політології, права, освіти, статистики, історії, екології, філософії, економіки та ін. (англ.)